

Євген ЛУНЬО

*кандидат філологічних наук
науковий співробітник відділу фольклористики
Інститут народознавства НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-7008>
e-mail: lunyoe@gmail.com*

БОЙОВЕ САМОГУБСТВО ПОВСТАНЦІВ ЯК ГЕРОЇЧНИЙ ЧИН У ВІДОБРАЖЕННІ Й ОСМИСЛЕННІ ОПОВІДНОЇ ТРАДИЦІЇ

Констатовано, що на сьогодні, коли Україна веде тривалу війну з російськими окупантами, постає важлива проблема ідейно-політичного й світоглядно-ціннісного осмислення цієї боротьби. Вагомий потенціал для її розкриття зауважено в історичному досвіді, відображеному у народно-оповідній традиції. Зазначено, що записування та аналіз пісенного й прозового фольклору про героїчну загибель українських повстанців – це одна з дослідницьких стратегій колег-фольклористів, проте окремо явище бойового самогубства як героїчний чин досліджує лише автор. Уперше в українській фольклористиці серед випадків вояцької героїчної смерті виділено та проаналізовано окремий її вид, який автор означає як «бойове самогубство».

На основі аналізу джерельної бази, яку автор зібрав особисто, осмислено особливості народно-оповідної традиції, що відображає бойове самогубство повстанців: членів націоналістичного збройного підпілля та вояків УПА. Виокремлено різні вияви, вказано ситуації, мотивації фатального вчинку, розкрито психоемоційний стан і ритуальний супровід моменту. Простежено народно-оповідну оцінку бойового самогубства з погляду традиційної моралі, християнських чеснот, ідейно-політичних цінностей. Порушено питання про те, наскільки оцінки узгоджуються чи суперечать одна одній. Об'єктом дослідження представлено усні оповідання й перекази про різні випадки бойового самогубства повстанців.

У проаналізованих сюжетах народних оповідань та переказів, у нових мотивах про героїчне самовбивство ставиться та вирішується надзвичайно складна морально-світоглядна дилема – між гріхом та героїзмом. Зазначено, що образ самогубця трансформувалася в образ добровільної жертви, коли актуальна мотивація суспільної бойової солідарності – кодекс вояцької честі, за яким самому загинути, а товаришів врятувати чи не зрадити.

Ключові слова: повстанський героїчний епос, бойове самогубство повстанців, народне оповідання, народний переказ, ОУН, УПА.

У повстанській народно-оповідній традиції вагоме місце кількісно чи не найчисельніше займають мотиви індивідуального героїзму повстанців. Серед них особливо

ідейно насичені й художньо вражаючі мотиви про самогубство повстанців у безвищдному становищi. Це явище заслуговує на окреме детальне дослідження.

Вiдображення й осмислення у фольклорi героїчної смертi українських повстанцiв – бойовикiв оунiвського збройного пiдпiлля та воякiв Української повстанської армii (УПА) – досліджувала низка дослідникiв, зокрема Григорiй Дем'ян¹, Роман Кирчiв², Оксана Кузьменко³ й iн. Передусiм у темi «Смерть героя вiд ворога» вони трактують мотив «загибель героя у бою з ворогом вiд кулi чи iншої зброї», навiть якщо йдеться про випадки самознищення пiд час бою чи у бойовiй ситуацiї. Наприклад, О. Кузьменко iлюструє фрагмент народної повстанської пiснi «Не свiтило сонце зрання – хмари не давали», де є рядок: «Так як друзiв розносили власнiй гранати»⁴. Натомiсть Оксана Чiкало як дослідниця повстанських пiсень-хронiк вказує, що виявом вiдваги й цiлковитої присвяти справi національного визволення були свiдомi самогубства повстанцiв. Вона видiляє окрему групу мотивiв «пiдпiльники чинять самогубство, щоб не потрапити до рук ворога»⁵. Її спостереження доповнює Галина Кравцова, яка в пiснях-хронiках перiоду національно-визвольних змагань ХХ ст. видiляє мотив «повстанцi вчиняють самогубство»⁶. Обидвi фольклористки розглядають бойове самогубство в органiчнiй цiлостi з iншими мотивами ширшої теми – «Загибель героя-повстанця».

Отож у цiй розвiдцi вперше в українській фольклористикi видiлено окремий вид випадкiв вояцької героїчної смертi, який названо *бойовим самогубством*, пiд яким розумiю свiдоме, з власної волi позбавлення себе життя вояками, пiдпiльниками чи iншими, задiяними в боротьбi особами у критичнiй безвихiднiй ситуацiї з метою не потрапити живим вороговi й пiд тортурами не зрадити вiйськової тiснiци, а також продемонструвати свою вояцьку честь, гiднiсть, жертовнiсть нацiї та презирство до ворога. Бойове самогубство розглянуто також у статтi «Народний переказ “Шухевич вбиває ворогiв i героїчно гине”»: iдейно-смысловий аспект»⁷, де проаналiзовано народно-оповiдну версiю загибелi Головного командира УПА, коли вiн використав останнiй набiй для себе.

Мета статтi – детально проаналiзувати спiсiб вiдображення у народнiй оповiднiй традицiї бойового самогубства повстанцiв – членiв націоналiстичного збройного пiдпiлля та воякiв УПА. При цьому головним завданням вважаю виокремлення рiзних виявiв, перелiчення ситуацiй, у яких вдавалися до самогубства, зазначення мотивацiї фатального вчинку, розкриття психоемоцiйного стану i ритуального супроводу цього моменту. Важливо простежити народно-оповiдну оцiнку бойового самогубства з

¹ Дем'ян Г. Українські повстанські пiснi 1940–2000-х рокiв (iсторико-фольклористичне дослідження). Львiв: Галицька видавнича спiлка, 2003. С. 258–301.

² Кирчiв Р. Двадцять столiття в українському фольклорi. Львiв, 2010. С. 343–409.

³ Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорi: концептуальнi форми вираження (Перiод Першої та Другої свiтових воiн). Львiв, 2018. С. 317–327.

⁴ Там само. С. 321.

⁵ Чiкало О. Українська національно-визвольна боротьба ХХ столiття крiзь призму пiснi-хронiки. *Матерiали до української етнологiї*: зб. наук. праць. Киiв, 2013. Вип. 12 (15). С. 126.

⁶ Кравцова Г. Пiснi-хронiки перiоду національно-визвольних змагань ХХ ст.: теми, мотиви, образи (на матерiалах, зiбраних у Стрийському районi). *Народознавчi зошити*. 2019. № 5. С. 1193.

⁷ Луцьо Є. Народний переказ «Шухевич вбиває ворогiв i героїчно гине»: iдейно-смысловий аспект. *Народознавчi зошити*. 2020. № 3. С. 563–572.

погляду традиційної моралі, християнських чеснот, ідейно-політичних цінностей, а також відповіді на запитання: наскільки ці оцінки між собою узгоджуються чи суперечать одна одній?

Аналізуючи фольклорні тексти, застосовуватиму метод герменевтики, що його визначають як мистецтво розуміння текстуального дискурсу⁸, а також як коментування та інтерпретацію мистецького твору через розумово-аналітичне й інтуїтивне осягнення його художнього смислу (за Ю. Боревим). З фольклористичного боку герменевтику трактую як можливість проникнення у внутрішню структуру тексту через сприйняття фольклорного процесу, через причини їх виникнення й динаміку функціонування.

Обрані для аналізу розповіді мають свою специфіку, оскільки не є наслідком спеціального пошуку для вивчення конкретної теми, а вибрані на основі багаторічного досвіду фольклористичного польового дослідження повстанської народно-оповідної традиції. Основна частина текстів записана у Яворівському р-ні Львівської обл. Вони – складова великого проекту «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців», яким автор займається з 1996 р., опитавши понад 700 респондентів. З 2015 р. автор проводив фіксації в інших районах Львівщини: Городоцькому, Мостиському, Жовківському, а також на Івано-Франківщині, зокрема в Долинському й Рожнятівському р-нах (опитано понад 20 респондентів). Наукова та духовно-культурна цінність зібраних розповідей у тому, що оповідачам було дано можливість розповісти про свою участь і роль в історії національно-визвольної боротьби на теренах Західної України першої половини – середини ХХ ст. Звідси трансформована у письмову форму картина народно-епічної традиції кінця ХХ – початку ХХІ ст. в її побутово-функційному вираженні.

Концептуальні засади методики фіксації повстанської народно-оповідної традиції детально викладені в моїх попередніх публікаціях: «Народний літопис повстанської Яворівщини»⁹ та «Слово від упорядника до тому 2»¹⁰. Тут сконцентровано найголовніше: всі матеріали, за винятком кількох, зафіксовані на диктофон і розшифровані за етнолінгвістичною текстологічною моделлю, яка передбачає повне збереження автентики мовлення оповідача. Такий підхід важливий не лише для інформативного, а й психоемоційного, експресивного відображення епічної традиції як художнього явища¹¹. Доцільний також широкий ілюстративний матеріал. По-перше, для виразнішого сприйняття читачами текстуального аналізу; по-друге, дослідження, зрозуміло, має відбиток авторської суб'єктивності у способі бачення й осмислення теми, а тому даю можливість іншим дослідникам на основі повного тексту сформулювати власний

⁸ Лемберт Г. Герменевтика. *Енциклопедія постмодернізму* / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ: Основи, 2003. С. 89–90.

⁹ Луньо Є. Народний літопис повстанської Яворівщини. *Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців* / запис. і упоряд. Є. Луньо. Львів: Літопис, 2005. Т. 1: Наконечне Перше, Наконечне Друге. С. 3–18.

¹⁰ Луньо Є. Слово від упорядника до тому 2. *Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців* / запис. і упоряд. Є. Луньо. Львів: Растр-7, 2015. Т. 2: Яворів. С. 21–26.

¹¹ Бріцина О. Зміна текстологічних моделей в українській фольклористичній XIX–XX ст. (за матеріалами публікацій прозового фольклору й архівних колекцій). *Словенски фолклор и фолклористика на размеђу два миленијума*. Београд, 2008. С. 211–228.

погляд, оцінивши зміст не лише на вербальному логічно-смісловому, а й на почуттєвому, психоемоційному рівнях.

У мої записях зібрано понад 40 більших і менших за обсягом розповідей про випадки бойового самогубства в середовищі збройного підпілля ОУН й відділів УПА. Звісно, у статті всі проаналізувати неможливо, хоча кожен із текстів – це оригінальний твір, у якому доля окремої особистості, індивідуальний героїчний вчинок гідності, жертва молоді заради нації і держави.

Зауважу, що у процесі фіксації фольклору записувач не лише здобуває окремих текст як самодостатню ідейно-художню вартість, але одночасно він є учасником фольклорного процесу в ролі слухача. Саме це дає можливість не пасивно спостерігати, а бути органічно задіяним у складному механізмі творення й побутування фольклору, «об'ємно» побачити оповідача як домінують фольклорного процесу, його творчий потенціал, креативні імпульси, художній світ, моральні й ідейно-світоглядні цінності, інтелектуальний рівень. Одночасно науковець осмислює свій практичний досвід сприйняття усної розповіді, актуалізує слуховий, візуальний, а також вербальний контакт з оповідачем. Без відповідного знання й розуміння процесу психоемоційної та ідеологічної співналаштованості, по суті, неможливо належно досягнути й уповні розкрити ідейно-художню цінність фольклорного тексту для суспільства. Дуже важливо розуміти: якщо науковець безпосередньо не бере активної і перманентної участі у фіксації фольклорних матеріалів, він не буде спроможним успішно застосовувати герменевтичний метод у дослідженні фольклору.

Коротко з'ясуємо сутність виявів бойового самогубства, генезу, ідейно-світоглядні, морально-етичні та духовно-культурні його складові. Найперше треба констатувати, що в середовищі УПА і збройного підпілля бойове самогубство не було новітнім явищем. До них воно потрапило як ідейно-політична й моральна концепція, виражена у формі *культу, міфу про героїзм і героїчну смерть*, яка започаткувалася та сформувалася на ґрунті націоналістичної діяльності в Галичині у 1920–1930-х роках, коли національно-визвольний рух українців очолила ОУН.

Першим випадком, який певною мірою пов'язаний із темою, була смерть зв'язкової УВО Ольги Басараб 12 лютого 1924 р. у польській в'язниці¹². Про самогубство ув'язненої стверджувала польська сторона. Українці натомість говорили, що її закатовано, попри неpubлічні чутки про самогубство, на основі яких став творитися культ героїзму й мучеництва О. Басараб.

Пізніше, у 1930-х роках, кілька бойовиків ОУН під час виконання терористичних актів також здійснили самогубство. До прикладу, будучи пораним поліцією під час експропріаційного нападу на поштовий віз біля містечка Бібрка 30 липня 1930 р., Гриць Пісецький добив себе пострілом із револьвера¹³. 30 листопада 1930 р. під час нападу на пошту в Городку застрелився важко поранений бойовик Юрій Березинський¹⁴. Під час атентату на директора Української гімназії Івана Бабія, звинуваченого у

¹² Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. Т. 1 / за ред. С. Ленкавського. С. 39.

¹³ Там само. С. 245.

¹⁴ Там само. С. 303.

співпраці з польською поліцією, виконавець Михайло Цар, позбавлений можливості втекти, смертельно поранив себе в голову. За три тижні він помер¹⁵.

Одним із визначальних імпульсів, що спонукав бойовиків і вояків до акту бойового самогубства, була ідеологія українського інтегрального націоналізму, яка сформувалася на засадах безсумнівного підпорядкування особистості політичним інтересам своєї нації і непримиримості, ворожості до націй-поневолювачів, відкидання ліберальних цінностей як застарілих заради торжества національних інтересів, проповідування рішучих та беззастережних дій¹⁶. Слушне твердження у цьому контексті Г. Кравцової про беззаперечну відданість воїнів УПА Україні, яка була однією із головних ознак світогляду упівця, основною складовою його війни з окупаційними режимами¹⁷.

Тогочасне суспільно-політичне середовище і значною мірою народні верстви трактували цих осіб як людей, що вчинили героїчний та високо патріотичний вчинок, пожертвувавши собою заради національних інтересів. Герої стають суб'єктами започаткованого націоналістами обряду пошанування стрілецьких могил, культу новітніх політичних героїв. Тогочасна націоналістична публіцистика, художня література, хорове й театральне мистецтво починають формувати *український міф*. До цього процесу органічно була задіяна народно-оповідна традиція з її особливими функціями відображення й осмислення суспільної динаміки з одночасною синхронною і діахронною трансмісією.

Важливе тут неоднозначне ставлення Греко-Католицької Церкви (ГКЦ), зокрема митрополита Андрія Шептицького, до випадків самогубства молодих націоналістів. З одного боку, ідею вибору самогубства в разі арешту поліцією через страх виказати своїх організаційних друзів митрополит вважав порушенням християнських моральних імперативів. Так, у пастирському посланні «Про покаєння» (січень 1934 р.) він характеризує самогубство як гріх, що «є більше смертним від найбільших смертних гріхів»¹⁸. Водночас в особистих роздумах припускає, що «Боже безконечне милосердя має певно свої способи, щоби навіть і самовбійника спасти» за допомогою «акту совершеного жалю»¹⁹. Треба зазначити, що тогочасне греко-католицьке духовенство в більшості, частково і сам митрополит Шептицький, намагалося залучати національні ідеали до душпастирської діяльності²⁰. Значна кількість священників прихильно ставилася до ОУН, чимало з них були заангажовані до націоналістичної діяльності. На основі цих фактів уважаю, що вияви бойового самогубства вони не трактували, як гріх самогубства за біблійними канонами, але як постулат героїчного чину згідно з положенням «Святого Письма»: «Ніхто не спроможен любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає» (Ів. 15, 13).

Отож основний концепт «бойове самогубство» в повстанській народно-оповідній традиції сформувався у період національно-визвольного руху міжвоєнного двадця-

¹⁵ Там само. С. 370.

¹⁶ Грицак Я. Націоналізм. *Довідник з історії України*. Київ: Генеза, 2001. С. 505–507.

¹⁷ Кравцова Г. Пісні-хроніки періоду національно-визвольних змагань ХХ ст. ... С. 1193–1194.

¹⁸ Митрополит Андрій Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Львів: Місіонер, 1998. Т. 2, кн. 1 / ред. А. Кравчук. С. 217.

¹⁹ Там само.

²⁰ Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923–1939. Випробовування ідеалів. Львів: ВНТЛ-Класика, 2015. С. 157.

тіліття. Його ідейно-політичний, світоглядно-ціннісний, моральний та естетичний зміст динамічно розвивався на ґрунті нових умов і обставин бойових дій, що призвели до різноманітних виявів. У цьому процесі виникали нові смислові узагальнення й стереотипи, зображальні та виражальні засоби розповіді, що ними продуктивно по-слугоувалися оповідачі.

Художня особливість повстанської оповідної традиції, зокрема у відображенні виявів бойового самогубства, – більш конкретне детальне змалювання історії. Так досягається мета представити випадок чи подію якомога реальніше, достовірніше, а отже, добитися від слухача довіри до розповіді. Акцент зроблено на деталі, нюанси, оскільки саме вони впливають на психоемоційні, чуттєві сфери фольклорного реципієнта. Крім того, важливо враховувати, що зафіксовані в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. матеріали від початку їх виникнення і до запису побутували з різною інтенсивністю, зазнаючи змістових та формальних трансформацій.

Джерелом сюжетів про бойове самогубство, зокрема кульмінаційних епізодів, можуть бути випадки критичних ситуацій, у яких повстанці мали намір вдатися до самознищення, проте фатальної небезпеки їм вдалося уникнути. Пізніше про екстрему за «на волосок від смерті» розповідали, щоби звільнитися від тягаря психоемоційної напруги. Я записав низку таких розповідей. Як приклад, фрагмент, де реалізовано мотив «повстанці щасливо рятуються із оточеної криївки»:

«Нема, десь так перед обідом, може, одинайцята година, чуємо, якісь голоси. Йой, та вже видкося, – вони знайшли вічко. Чуємо – каже оден до другого: “Бросай гранату”. Кидають одну гранату – не зірвалася, другу – не зірвалася. Я вже встиг помолитися. Кинули третю – зірвалася, разом з нею вибухнули дві попередні гранати, що були газовими. Ми притулилися до стіни бокової, нам нічого не сталося, тільки “Баську” поранило в руку, бо він був найближче до входу. Лаз мав кілька метрів, але не був зигзагом, іно прямий»²¹.

Отож оточеним воякам завдяки бойовому досвіду, відвазі й холонокровній витримці вдалося обдурити ворога та живими вибратися з безвихідного становища. Активно побутуючи не лише в особистій, а й колективній епічній пам’яті, ця та інші подібні фатальні сцени стали об’єктом народно-оповідної традиції.

У представленому фрагменті важлива одна деталь: попри надзвичайно інтенсивну задіяність розумових і психоемоційних ресурсів, інстинктивно спрямованих на виживання, все ж, можливо, на підсвідомому рівні, імпульсивно, повстанець встиг помолитися. Оповідач не вказує, з яким наміром звертався до Бога, може, щоб допоміг уціліти. Ймовірніше, це була молитва «На відпущення гріхів перед загибеллю від самогубства». Як показує ілюстрація, ворожі кулі та гранати повстанців не досягали, що можна трактувати як перенесення традиційного ритуального чину природної смерті християнина в ритуал бойового самогубства, який вояки не вважали гріховним, а радше християнською самопожертвою в ім’я української нації і держави.

Вартує уваги й ширшого аналізу розповідь із мотивом «повстанці не змогли застрелитися у викритій криївці через підступ зрадника»:

«А як ті сусіди-сексоти дали знати, що Ніна вже дала хлопців в криївку, і ті москалі тоді ту криївку накрили. Тай тоді до Ніни кажуть: “Покажи, де криївка”. Вона каже:

²¹ Яворівщина у повстанській боротьбі... Т. 1. С. 308–309.

“Я не знаю”. Вони кажуть: “Ми тобі самі покажем, де криївка”. Вже була до неї дверка відкрита. А ті хлопці всередині сказали, що вони не здадуться. Тоді енкаведисти заставили Ніну лізти туди до них в криївку і вмовити їх, щоби вони здалися. Але хлопці кажуть до неї: “Ми не здаємося. Ми будемо стрілятися”. А там в криївці був пістолет нічийний. І ті два хлопці-зрадники сказали комуністам, тим енкаведистам, що там є пістолет нічийний. Тай тоді вони замінили в ньому патрони на варені. Варили, щоб капсулі відсиріли, щоб ті патрони не стріляли. І їм там в тому пістолеті дали ті патрони.

Но і ті хлопці там в криївці вирішили стрілятися. А енкаведисти знали, що то вони не застріляться, тому що то патрони були вже варені. Но і тоді, значить, дійшло до того, що вони вже будуть стрілятися. Ніна каже так: “Стріляйте мене першу”. Ті кажуть: “Ми не можемо тебе першу стріляти медсестру. То ми би мали гріх за тебе. То так не може бути. Ти як хочеш – сама вирішуй, а ми не будемо. – Тоді кажуть так до неї: – Ми постріляємося перші, а ти потім вийдеш, скажи, що ти сама нас постріляла, і тобі нічого не буде”. А вона каже: “Ні, так не буде”.

Но і все ж таки Ніну не хотіли першу стріляти. Тоді вона послухала їх, і вирішила, що то вона останньою буде стрілятися. Но і Ніна каже: “Тепер підем до молитви”. Помолилися вони, образок мали на стіні. А після молитви каже вона: “То ще не все. Заспіваймо український гімн, повстанський”:

Ше не вмерла Україна, ні слава ні воля,
Ше загине в Україні московська неволя.
Згинуть клятї комуністи, як роса на сонці,
Запанують по Вкраїні ще наші бандеровці.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем комуністам до Москви дорогу.

Тих три хлопці і Ніна, що там були в криївці, пістолет не спрацював, мусіли здатися. Ніна ще їх там згальбила, що то пістолет не справжній, що то діточий страшок, але то причина була інша – варені патрони»²².

Найперше зауважу, що наведена розповідь – народний переказ події, яка насправді відбулася на Волині. Записаний на Галичині текст свідчить про географію побутування сюжету й важливість теми бойового самогубства в широкому народному середовищі. Якщо у попередньому творі йшлося про ймовірність загибелі повстанців, то у другому – сюжет повної картини бойового самогубства з його послідовними фазами, остання з яких – порятунок від фатальної смерті. Оскільки першооповідачами були учасники цієї історії, є підстави вважати, що опис її доволі реалістичний. Звісно, що на ньому відклалися суб’єктивні нашарування, привнесені пізніше.

У тексті помітно три визначальні етапні моменти здійснення повстанцями самознищення. Перший: прийняття рішення не датися ворогові живим. З одного боку, повстанці до нього вже потенційно готові, концептуально прийняли його до того, як опинились у фатальній ситуації. Прийняття визрівало у процесі ідейно-світоглядних, моральних розважань й осмислень як особистого, так і колективного бойового досвіду, відомостей про смерть, полон, зраду, які призвели до сприйняття самогубства саме як героїчного та жертвовного чину. Усвідомлення, що в цілковито безвихідній ситуації настав момент реалізувати фатальний крок – перейти з життя земного в по-

²² Записав Є. Луцько 12.11.2011 р. у м. Червоноград Львівської обл. від Гаврицишина Юрія, 1923 р. н., уродженця с. Сторона Яворівського р-ну. *Архів автора*.

заземне. Звісно, воно було прийняте у процесі певного обговорення, яке призвело до одностайності рішення й незворотності вироку.

Друге: вибір способу самознищення й узгодження процедури. Оскільки в повстанців був переважно один спосіб самознищення – застрелитись із пістолета – між ними точиться дискусія, як це повинно відбутися, хто кого і в якому порядку повинен застрілити. Вирішення ускладнює те, що між трьома юнаками перебуває дівчина – повстанська медсестра Ніна, яка пропонує, щоб її стріляли першою. Прохання зумовлене тим, що через чутливу емоційність дівчина не хоче бачити загибелі друзів. Вона боїться, що не витримає психічно, ставши неспроможною застрелитися. Природно, що у хлопців не піднімається рука її вбити. Виникає дилема між трактуванням себе «вояками» та «юнаками», інстинктивне чи соціокультурне призначення яких оберігати дівчат як майбутніх матерів, продовжувачок роду. Вони пропонують вижити й рятуватися від арешту. Дівчина відкидає пропозицію, яка для неї непорядна, оскільки сприймає себе передусім воячкою, одностайною у прийнятих рішеннях по-геройськи розпрощатися з життям. Показово, що в цій ситуації поняття гріха набуває іншого, відмінного від традиційно релігійного, сенсу. Його юнаки вбачають у вбиванні дівчини навіть за її наполяганням. Тим часом як самогубство, що його Церква трактує як один із чотирьох найтяжчих гріхів, які, згідно з Катехизмом, кличуть про помсту до неба, вони вважають актом вояцької честі й гідності – героїчної смерті в ім'я нації.

Третє: здійснення ритуалу, що відповідає психоемоційному й духовному налаштуванню на останні хвилини життя усіх учасників чину. Стержневий елемент ритуалу – молитва. Відомо, що для християн і віруючих людей молитва супроводжує всі важливі, передовсім доленосні, життєві моменти: починаючи від народження і закінчуючи смертю. Через молитву проситься в Бога благословення – схвалення того чи того чину, сприяння у його належному правильному звершенні. Молитва у випадку бойового самогубства повинна була виконувати особливі функції, оскільки є проханням у Господа про відпущення усіх життєвих гріхів. Водночас передсмертна повстанська – засіб демонстрації собі, а при можливості й стороннім, що попри самовбивство повстанці були й залишилися християнами, вчинок яких – необхідна жертва заради інших, а можливо, заради ідейно-духовного й морального самоствердження.

На третьому етапі часто трапляється епізод із ритуалізованим співом, переважно, повстанським гімном, що є варіантом національного гімну України. Якщо молитва мала завдання продемонструвати високі християнські почуття повстанців, то гімн був покликаний задекларувати ідейно-політичні цінності, громадянсько-державницьку позицію й вояцьку честь. Через спів повстанці посилали важливу інформацію ворогам, що їх оточили, і «своїм», що мали можливість їх чути. У цьому бачимо реалізацію іншого типового епічного мотиву – «надії повстанців на останню звістку». Він важливий як сигнал-вістка, яку передадуть бойовим побратимам, родині й далі, залишивши в широкому народному середовищі добру славу про себе.

У новій монографії «Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)» О. Кузьменко не оминає увагою важливу деталь героїчної смерті, коли захисник Карпатської України перед загибеллю співає. На думку фольклористки, це – типовий мотив українського історичного фольклору нового часу, за допомогою якого розкривається фольклорний

концепт «смерті»²³. Відштовхуючись від цього міркування, вбачало у співі значиму складову бойового самогубства, покликаною виконувати відповідну ідейно-смыслову функцію. Його публічна демонстрація, з мого погляду, є не підсвідомий акт страху і відчаю, але свідомо героїчна жертва за національно-державницьку ідею, що мотивує та спонукає, полегшує крок до фатального онтологічного вчинку смерті.

Ритуальний спів може поєднуватися або замінюватися вигуком ідейно-політичних гасел, кличів, які є глорифікацією загиблого в бойових обставинах вояка. Відтак за його власної участі започатковується перехід героя від фізичного буття до буття духовного у формі пісні, переказу, легенди. Цей процес як тенденцію влучно зауважив і майстерно висловив у поетичних рядках філософ-мислитель Юрій Липа, колишній вояк – морський піхотинець армії УНР, полковник УПА:

Голос забитих:

І то не важно, що я згнію,
Що люди затопчуть плоть мою –
Таж пливе мій прапор над вами!
І то, як я падав, чи як умер,
Уже не важно стало тепер –
Я знов відродився із вами...

(Вояцький марш)²⁴.

При аналізі цього періоду не можна не звернути уваги, з якою симпатією, повагою і навіть пієтетом цих повстанців змальовує оповідач. Як повстанець, учасник боїв, якому смерть не раз зазірала у вічі та який зазнав тяжких тюремних поневірянь і тортур, він переконаний, що бойове самогубство – це героїчний вояцький чин, що засвідчує високі ідейні якості й моральні чесноти українських повстанців.

Розгляньмо ще один переказ із Бойківщини з мотивом «повстанець вбиває себе, щоб не здатися ворогам»:

«А один ще випадок був на Кривці, то такий в нас участок села називається Кривець. Там було весілля. Ну і два сусіди були в повстанцях. І сусід запросив, каже: “Хлопці, аби-сте ввечір до мене прийшли на весілля”. І прийшли. Вже так під опівніч прийшли хлопці, ті два сусіди прийшли. Вже погостилися, музика грала і вони зайшли до хати, посідали за стіл, один так з приходу сів, а другий так дальше в хаті і гостяться. Тут раптом хтось крикнув: “Москалі!” То один, що сидів на краю, успів через двері вискочити в сні і через задні двері пішов надвір. А той – уже москалі на порозі – уже не міг втечи. Він тоді скоренько заховався під стіл, а столи були накриті обрусами донизу.

Москалі шукают: “А де бандери? Де бандери?”. Всіх людей попіднімали, по одному вивели з хати, другі там людей тримали надворі. А він тоді себе сам зарізав під столом ножем, Носович Йосип Миколайович з Витвиці. Сам зарізався під столом, чуєте, аби не попасти їм у руки. То його теж забрали в Болехів. І потім жінка вкрала його через ліс із братом»²⁵.

²³ Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі... С. 323.

²⁴ Липа Ю. Вірую: вибрані вірші / післясл. О. Янчука. Львів: Каменярь, 2001. С. 26.

²⁵ Записав Є. Лунько 2.07.2019 р. у с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. від Бандри Катерини, 1934 р. н. *Архів автора*.

Розповідь показова тим, що представляє рідкісний випадок бойового самогубства, коли повстанець позбавляє себе життя холодною зброєю – ножом. В інших текстах народно-оповідної традиції герої послуговуються вогнепальною зброєю: пістолетами, автоматами, карабінами, гранатами, мінами. Їхня дія миттєва, не спричиняє фізичного болю, пересилення якого вимагає неабиякої сили волі, великих нервових і психічних зусиль, щоби звершити свій намір. Правда, відомі випадки, що навіть зі стрілецької зброї повстанець не зміг себе вбити, а лише поранив. Очевидно, через надзвичайну нервову й психічну напругу, що послабила його волю та фізичні зусилля. Думаю, тим важче було покінчити з життям за допомогою ножа.

Звісно, у цього повстанця теж була при собі стрілецька зброя, щонайменше пістолет, та все ж він застосував ніж. І зробив це свідомо з відповідних морально-етичних причин. Адже чи не єдина перевага цієї зброї – беззвучність, і, думаю, власне тому він обрав її. Цим хотів скрити, втаємничити свою смерть від ворогів, сподіваючись, що вони не знайдуть його тіла. Таким вчинком він, з одного боку, позбавить господарів репресій. Адже, згідно з тодішніми реаліями кримінального кодексу окупантів, господарі підпадали під звинувачення у т. зв. «бандпосібництві» – підтримці та всілякому сприянні повстанцям. Це вело до арешту, допитів з фізичними й моральними тортурами, позбавлення волі господаря, а для інших членів родини – вивіз у Сибір.

Зрозуміло, що наречений запросив своїх друзів-повстанців до себе на весілля не лише заради морального їх пошанування, яке в умовах підпільних поневірянь було для них доволі потрібним. Не менш важлива практична мета запросин – можливість погостювати, належно поїсти. Адже харчування повстанців було складною і ризикованою справою, нерідко їм доводилося по кілька днів нічого не споживати. Вони усвідомлювали ризики, але фізичний голод, потреба духовного спілкування й підтримки спонукали їх до такого кроку. Енкаведисти добре знали, що весілля часто використовують як можливість погодувати повстанців, тому прийшли з облавою.

З другого боку, втаємниченістю повстанець сподівався уникнути типових наслідків, коли енкаведистам потрапляв до рук труп. В оповідній традиції процедура «опізнання», коли понівечене тіло виставляють у людному місці на публічний огляд для глузу над останками, для очорнення, дегероїзації і дегуманізації доброї пам'яті про вояка, добре відома. Підпілля розуміло, що потраплення до рук ворогів тіл загиблих, особливо, коли їх ідентифікують, допомагає поборювати повстанських рух, що теж відображено в оповіданнях. Адже це давало енкаведистам інформацію, яка дозволяла їм вийти й узяти в оперативне розпрацювання ближчу чи дальшу родину загиблого, що зазвичай теж була зв'язана з підпіллям. Звісно, все це закінчувалося жорстокими репресіями, яких повстанець своїй родині, близьким і знайомим не бажав.

Фінал переказу песимістичний – вороги знайшли тіло загиблого. Оповідачці були знайомі всі репресивні дії. Але вона, керуючись художньою доцільністю, свідомо (швидше підсвідомо), не береться про них розповідати, щоб не відволікати уваги від основної ідеї – представлення й осмислення бойового самогубства повстанця як надзвичайно героїчної і жертвовної загибелі.

Згідно з даними народно-оповідної традиції, бойове самогубство було й тоді, коли пораненого дострілювали побратими. Проілюструю переказ із мотивом «бойові друзі дострілюють важко пораненого на його прохання»:

«Федько був охоронцем при якомусь високому проводі, він все ходив з “дехтярем”, і вони тоди там, як Мостиська, Судова Вишня чи йшли за границю, чи вже

вертали з-за границі. То вже потім я довідувався, і мені то розказували. Вони на Хоросниці там в одній хаті ночували, а на ту Хоросницю якраз приїхали з району – з Вишні енкаведисти. Зачалася там між ними стрілянина. Та їхня група, той весь провід став вибиратися зі села до ліса, а Федько з “дехтяра” давай їх прикривати. Він залягав і дуже бив по москалях, що вони мусіли ся ховати, а тим часом вони кавалок відступили і тоди давай звітам стріляти до москалів. Тії стріляють, а в той час Федько давай собі відступати. І як він біг, то не біг просто, а так зигзагом – то в один бік, то в другий, шоби в него тяжко було попасти. То мені потім оповідали ті люди звітам, що виділи. І казали, що москалі по нім стріляли, але не могли попасти, зато що він так біг.

І так шось кілька разів він відступав, тоди залягав і бив з “дехтяра”, аби тамті могли зновсь відступати собі. І так ті з проводу вийшли з села і добралися до ліса, і Федькови лишилося добігти до них. І як він біг через село, то біг так зигзагом, по-войсковому, і в него не могли попасти, хоч дуже стріляли. Але за селом була кладка через якусь малу ріку, та кладка була вузька, і Федько мусів бігти через ню просто. І як він перебігав через ту кладку, якийсь енкаведист Микола – казали, що він був колишній руский партизан – клякнув і з коліна карабіном Федька на тій кладці пристрілив – тяжко його ранив.

Федько ше перебіг на тамтой бік, але вже далеко не забіг і там на березі впав, бо вже не мав більше сили. І казали, що дуже стогнав. Наші москалям не дали до него підійти і забрати – стріляли до них. І то потім мені переказували, що підлізли наші до Федька і хотіли його забрати зі собом, кажут, що, Федько, ми тебе не лишимо, берем тебе зі собом. А він каже: “Не, мені вже всьо, чи ви мене возьмете, чи не возьмете, я з того не вийду, бо я тяжко ранений. А зі мною, то ше й ви можете попасти, а без мене то ви всьо йно скорше ся скриєте. – І ше каже до них, – але не лишайте мене їм живого в руки, бо ше мене будут дуже мордувати і мою родину за мене будут мордувати. Добийте мене”. Казав ся дострілити. Там в них такий був закон партизанський: як хтось вже видит, що він не до виходу, то ліпше вже бути застріленим, ніж дати ся на муки.

Так шо самі там його дострілили і лишили, а самі всі решта врятувалися. То Федько їх фактично врятував, зі свого “дехтяра” їх прикривав»²⁶.

Переказ про загибель Федора Луня («Цяпки»), бойовика з охорони повітового проводу Яворівщини, записано від його рідного брата. Самогубство повстанця звершується у безвиході смертельного поранення. У цій ситуації простежуються основні мотивації, що спонукають вдатися до фатального кроку. Найперше – це не потрапити живим до рук ворогів і як наслідок – не зазнати катування під час допитів. Як бувалий боєць, юнак свідомий безперспективності вижити, а намагання побратимів його рятувати – це марні зусилля, які можуть наразити їх на смертельну небезпеку. Будучи знесиленим, повстанець не міг піднести зброю й натиснути на курок, тому попросив побратимів. Вражає його свідоме, кероване благими намірами, моральне рішення.

Інформацію про кончину повстанця «Цяпки», зокрема про його прохання до побратимів, оповідач одержав, очевидно, через посередників посланців. Він, можливо, і має якісь сумніви, чи було це саме так, як розповідають. Та все ж вірить у правдивість переданої звістки, яка героїзує й ушлявлює брата, представляє високо ідейним і глибоко моральним вояком, який із честю та до кінця виконав свій вояцький обов’язок. І далі

²⁶ Яворівщина у повстанській боротьбі... Т. 2. С. 609.

оповідач із любові до брата й жалю через його втрату змальовує попередню частину бою. Акцентує на тому, що повстанець взявся виконувати найтяжчу функцію – прикривати відступ побратимів, відтягуючи основний вогонь на себе. Завдяки бойовому досвіду й відвазі герой успішно веде нерівний бій, щасливо уникає ворожих куль, але вже наприкінці, коли товариші добралися до безпечного місця, через природні обставини, що унеможливили застосування військового вміння, він дістає поранення. За принципом подібне породжує подібне оповідач ширшим увиразненим змалюванням бойового героїзму свого брата підсилює та вкорінює осмислення його смерті саме як героїчної. Звісно, у цьому важливу роль відіграє ідейно-сміслова спрямованість повстанської народно-оповідної традиції, що з відновленням незалежності почала активізуватися. Зауважу, що переказ про останній героїчний бій повстанця побутує також у с. Хоросниці на Мостищині.

Інший мотив «повстанець, оточений у криївці, відмовляється здатись і гине від куль ворога»:

«А той Романик Стефан сидів в криївці на полі, і її видала одна жінка. То було, напевно, на тих долинах як гуральня, вона ішла з міста і вона виділа. Та жінка була звідти з Новин, не знаю, чи вона робила з москалями, чи як. От що коло нас жили Веркалі, що їх побили наші, то я питалася мами: “Но за що їх побили?” – бо ми ходили туди. А їх побили, тому що там брат був в нашій партизанці і він вже хотів втікнути.

А Стефан був в криївці, ту криївку видали і обкружили. І тоді цюцю три рази посилали, шоби цюця пішла, шоби він ся здав. Він сам оден в тій криївці сидів. І тоді три рази цютка заходила, і шоби він здався. А він так сказав: “Я присягав не тільки Державі, я Богу присягав. Я ж присягав, я не можу здатись”. – “Тобі життя подарують”. – “Мені не треба, я не здамся. Мамо, відійдіть, бо я не здамся”. Він оден син був.

І потім ті всі набой випустили з автомата в него, то казали, що то його тіло аж так во підкидалося. То Микола Падура вже потім розказував, що його там як би вже витягали з тої криївки і його там розстріляли. Тому Стефанови було десь дваццять чотири, дваццять п'ять чи дваццять шість років. Він загинув приблизно в сорок п'ятім чи сорок шостім році – в тих роках. Бо в сорок семім нас вивезли, а вони воба вже забиті були: і той Стефан Романик і Микола Падура. То воба братаничі були»²⁷.

Як видно з фрагмента, повстанець убиває себе, але цей випадок трактуємо як бойове самогубство, яке полягає у свідомому й незворушному виборі – не здатися ворогові за жодних умов. Основний чинник, що його до цього змушує, – висока ідейно-політична свідомість і стійкі духовні та моральні цінності, що опираються на тверду віру в Бога. Як релігійна особа, юнак добре розуміє гріх самогубства і безпосередньо його здійснювати не збирається. Немає підстав стверджувати, що він не хоче жити, бо ж усвідомлює цінність життя як дару Божого. Та все ж через свою незламну позицію, через ідейні переконання й моральні чесноти ставить смерть вище від власного життя. У ньому духовне та моральне начало перемагає фізичне, оскільки, згідно з християнським ученням, перше – незнищенне, вічне, небесне, а друге – дочасне, тлінне, земне.

У поведінці повстанця присутня ще одна моральна колізія, яка сповнює розповідь психоемоційною резонантністю: з одного боку, протистояння ідейно-політичних

²⁷ Записав Є. Луцьо 31.08.2009 р. у м. Яворів Львівської обл. від Сичак Катерини, 1939 р. н. уродженки с. Новини Яворівського р-ну Львівської обл. *Архів автора.*

цінностей і християнських світоглядних та моральних принципів, а з другого – його любов й пошана до рідної матері. Як у християнина та морально вихованого сина, його любов до матері велика і щира. Й не без того, що він, єдина дитина, усвідомлює свій синівський обов'язок опікуватися нею, бути опорою у її старості. Енкаведисти тричі посилали матір у кривку вмовити сина здатися й так уберегти молоде життя. Зрозуміло, що розмова між ними була сповнена почуттями, які безміри охопили матір, що рятує, але не може врятувати єдину дитину. У цій колізії між особистістю громадянина-воїна та християнина, перемогла перша. Юнак твердо прийняв рішення не порушувати присяги – не здаватись, прирікши себе на загибель.

Треба сказати, що в енкаведистів не було потреби стріляти у хлопця – він не чинив збройного опору, не загрожував їхньому життю. Були можливості взяти його живим, застосувавши димові, газові гранати чи інші спецзасоби. Та вони хотіли зламати його морально, принизити християнські цінності, розчавити вояцьку честь. Їм це не вдалося, а тому від люті й безсилля розстріляли в особливо жорстокий спосіб – випустивши у повстанця всі набої. Припускаю, що юнак не був хоробрим вояком, не відзначався героїзмом чи відвагою в боях або, можливо, взагалі не брав у них участі. Та все ж свідомо й рішуче пішов на смерть, щоб не зрадити військової присяги. І тому його вчинок повністю підпадає під визначення бойового самогубства як героїчного чину.

У тематичній групі про бойове самогубство заслуговує уваги переказ із мотивом «повстанець у безвихідній ситуації вбиває побратима, а тоді себе»:

«І та боївка, і ті хлопці часто до нас приходили і в нас зустрічалися. Але ті молодші, по-моєму, не були зараховані до повстанців, а були так як би помічники, самостійно вони нічого не мали права робити.

І в сорок восьмому році ці молодші хлопці одного разу ввечері прийшли до мене і говорять: “Будь обережний, бо жінка одна, – я не буду говорити хто, бо вона ще живе, говорять, – вона ішла, і ми прослідкували за нею”. А там коло нас був ставок і була там вільшина, і вона в ту вільшину. А в тій вільшині був такий Коробков – старший лейтенант зі застави, і вона там з ним зустрічалася.

То десь було в вівторок чи середу, як вони до мене приходили і попереджали, а на другий четвер я спав, в нас така комора була, шпихлір, там сіно було, і я спав. І ранком, десь година, но сонце ще не сходило, слухаю – о, стрілянина страшна з автоматів. Я зіскочив, ще Іванця Петра брат молодший Іван, ми воба ходили, і він зі мною спав, ми воба зіскочили. А їх двоє: той Лагно Юзик і Глова Микола, там була купка сіна від нашої стодоли десь так метрів п'ятсот, вони прийшли, десь полягали під тим сіном і, видно, заспали. І їх “червона мітла”, що нею керував Пархоменко, але того старшого лейтенанта Пархоменка навіть не було тоді, а якийсь сержант там командував ними, їх було десять чоловік, одні зайняли звідси від нашої стодоли. А другі пішли, там соснина була, якраз та соснина, де вбили тих, що з Дацків втікали. І хлопці до тої соснини втікали, а ті звідси за ними стріляли.

Коли я зіскочив, то побачив, як той Глова, що його Пінцьо називали, витягнув сумку, відкрив і рвав папери й кидав. То десь п'ятсот метрів було приблизно, але видно, що кидав, бо вітром несло ті папірці. І вони так через горбок перебігли – там стрілянина, і потім всьо втихло. Їх там москалі не вбили, а той Глова Микола, то був такий затятий хлопець, а той Лагно, то був такий слабенький. І коли їх обкружили, Глова побачив, що нема виходу, застрілив того спочатку, а потім сам себе вбив.

Забрали їх до села на показ. Людей там зганяли, батьків їхніх закликали. Батьки признали, що то їхні сини, бо де дінуться, село всьо знає. Їх там тримали десь два дні і показували, коло клубу їх там кинули.

Потім, десь напевно через місяць, мого батька брат мав капусту там, прийшов ввечір до мене і говорить: “Ти знаєш шо, я сьогодні капусту рубав і знайшов втинок”. То був втинок з карабіна, його Лагно мав, носив. А цей Глова, то він з пістолетом ходив. І коли вони тоді втікали, видно, що Лагно той втинок кинув в ту капусту. Він ще навіть був з патронами, заряджений. Той Лагно був слабохарактерний, і як був би його той не застрілив, а він був би ся здав, то він би був не одного видав. Так що той Глова правильно зробив.

Потім вияснили, що там один із хлопців шукав коня, бо то треба було в понеділок їхати до Яворова на торг, а коні ся пасли, і побачив їх, що вони там в копиці сплять. І він на колгосп, а там якраз була тая “червона мітла”. То мені вже розказував сусід, що стрибком був, такий Лойко Василь. Казав, що ще так якраз світало, якийсь хлопчиско там прибіг до них, і вони зразу всі побігли. Той хлопчина, що їх продав, він потім виїхав з села. Но він не сам то робив, там ним керували. Але я то не хочу говорити, бо ще ті люди живуть»²⁸.

В інтерпретації оповідача вчинок Миколи Глови героїчний. І він має багатоскладову мотивацію. Найперше стрілялися, бо була безвихідь – побачили, що їх оточили. Отож приймають традиційне героїчне рішення не датися в руки, а демонстративно себе вбити. По-друге, Лагно був слабохарактерним, не мав достатньої мужності себе застрілити, боявся не витримати фізичних тортур, що довело б інших до смерті. Отже, одна з мотивацій – правильний і логічний моральний вибір: одна смерть-жертва замість багатьох. У розповіді не сказано й про те, чи Лагно сам просив застрілити його, чи це було зроблено проти його волі. Якщо він зробив це сам, то за це його не осуджують. Якщо ні, то можна говорити про «мовчазне» схвалення чину. Той, хто його застрілив, у народному епосі залишається героєм.

Різнібічно народно-оповідна традиція відобразила бойове самогубство повстанця, районного провідника ОУН Нестора Романця («Чорного») із с. Наконечне Перше. На сюжетотворчий мотив «оточений повстанець героїчно веде бій і в кінці вбиває себе сам» записано кілька текстів. Проте в кожному творі увага зосереджена на різних епізодах. На трьох із них, на мою думку вагомих, варто зупинитися, застосувавши компаративний підхід.

На ідейно-смісловому навантаженні розповідей особливо позначається те, що всі оповідачі походять із родин, активно задіяних у повстанському русі. Їхні старші брати були вояками УПА і збройного підпілля, а самі вони пройняті високими національно-патріотичними почуттями. Водночас добре обізнані з конкретними реаліями боротьби, задіяні до забезпечення повстанців і підпільників усім необхідним. Тому українська партизанська боротьба відображена в апологетичному, глорифікаційному, аспекті.

Ще одна особливість у тому, що Нестор Романець і його дружина Розалія належали до тих повстанців, що не лише у своєму селі, а й в усій околиці послуговувалися високим авторитетом і повагою населення як ідейні, моральні, розумні, відважні, жертвовні особи. В очах селян народний улюбленець, захисник, порадник, суддя Нестор

²⁸ Записав Є. Луцько 26.12.2005 р. у м. Львові від Семеряка Івана, 1932 р. н., уродженця с. Поруби Яворівського р-ну. *Архів автора.*

(«Чорний») був ідеальним повстанцем, справжнім героєм. Організаторські здібності, бойові успіхи, справедливі, турботливі стосунки з людьми оповили його живою славою. Цікава деталь – усі оповідачі головню називають героя на ім'я «Нестор», яке було оригінальним, і, наскільки мені відомо, єдиним в усіх навколишніх селах. Воно не потребувало дистинкції, конкретизації за допомогою вуличного прізвиська чи повстанського псевда. З другого ж боку, що особливо важливо, звертання до особи лише по імені покликане демонструвати близьке, довірливе, симпатичне до неї ставлення, у чому простежується любов і пошана.

Перша розповідь найповніше відображає останній бій, що закінчився самогубством повстанця:

«Там був головним керівником партизанки Нестор. Його жінка була в партизанах також. А двох їхніх дівчат, то люди вигодували від малих дітей. То одна у Львові замужем, я визнавав потім, а друга, не знаю, де є, чи тут, чи де. Її, Нестора жінку, вбили на засідці, вона до дітей ішла. А їх, то було під Новий рік, Нестора і ще там когось засікли десь там на Корчованці і йшли за ними так, як за зайцем ідуть. По снігу видно слід, москалі машини мали. Загнали наших в Корчованку, а наші думали, що вони вже ся відірвали, але москалі їх там оточили вже. Там стала перестрілка, двох чи трьох москалів вбили, а партизанів ні одного не вбили, було їх сім чоловік. Але Нестора ранило в живіт дуже важко. І вони до Другого Наконечного добігли, зараз по сусідству зі мною, там потім клуб зробили з того дому. І по сусідству була курна хата, де комина не було. І той Нестор каже: “Я вже нікуди, мені вже всьо”. Кров стікає з живота. І він заліз на гору. Тая жінка з того страху взяла вивісила замок і сама ся ступила з хати.

А москалі наших як загнали сюда, із двох сторін викликали частини, і солдат коло солдата так во стояв, десь може метрів десять. І так сходилися і розходилися, сходилися і розходилися солдати. Бо вони були в кірзових чоботах. А ті внутрішні війська були в півшубках, в валянках, з шомполами – мороз тріщить. Від річки кулемети понаставляли, щоб ніхто з села не втік.

Ті партизани хотіли, щоб Нестор втівав з ними, але він сказав: “Я нікуди вже не піду”. І тих шість чоловік, вони ж в військовій російській формі, і коли ті солдати сходилися і розходилися, ті давай в той проміжок. Вони ішли вже на смерть, були готові стріляти, як були їх затримали. Ті ся подивили, що то солдати, видно, не проінструктовані, подивилися, що в військовім, то і хай собі йдуть в поле. Тай ті пішли і втікли.

А Нестора засікли. І під вечір, таке во темніло вже, а то з одної сторони ішли ті облавники, у всіх хатах перекидали, всі стайні перекидали. І з другої сторони ще одні йшли тай до купи ся мали зійти якраз коло нас. Заходять до тої курної хати, бачать, нікого нема. Солдати розбивають той замок, по хатах обшарив, а на гору драбинку поставив і на гору. А тамтой на горі є. І “павх!” – двох їх там забив зразу, двох їх забив в тих сінях. І зразу зі всіх сторін стріляти, ракети кидати, вже поза кути поставили, понацілювалися. А ми, діти, бігали, дивилися, вони нас гонили. Я навіть залазив на буфер на машину дивитися.

Що роблять – сусіда заставили: “Йди підпали хату”. Він каже: “Я не буду палити”. То вони тоді підпалили його хату, то його хата горіла, стайня і стодола горіла, і тамта загорілася, бо то всьо одне коло другого близько. Шість будинків згоріло тоді. Всьо кругом горіло, і тоді Нестор вийшов. Я сам бачив, він був в військовій формі, з автоматом, і викрикував слова за Україну. Якби зараз, то я би запам'ятав, а тоді я малий не запам'ятав. А була вже команда не стріляти, хотіли його живим взяти. Я

не знаю, як він там витримав – там вогонь палав страшно. Нестор вже зрозумів, що вони його хочуть живим, бо він був грамотна людина. Бачить, що вони його не хочуть стріляти, і він пістоlet в голову тут во в пульс і сам себе. Я сам бачив на свої очі. Він був роздягнутий, без шинелі, тільки в гімнастюрці, галіфе і в чоботах. І забився.

Тоді так догоряло всьо, догоряло. Корови погоріли, коні погоріли, поросята – всьо погоріло. Там ніхто нічо не міг взяти. То всьо погоріло, що в тих стайнях було. І тоді його і тих солдат позабирали. Там ше він забив шось шість чоловік. Аж він застрілився, вже та хата горіла, як вони там їх повитягали, я не знаю. І аж рано, як то всьо догоріло, їх всіх забрали»²⁹.

Другий оповідач Василь Полюга – на той час 15-річний підліток із заможної, національно свідомої багатодітної сім'ї с. Шкло на Яворівщині. Після того, як батька жорстоко замордували екаведисти й розграбували їхнє велике господарство, а два старші брати загинули в УПА, мати з меншими дітьми опинилася на межі голодної смерті. Щоби бодай чимось допомогти матері, хлопець почав жебракувати по селах Яворівщини. При цьому один господар із досить віддаленого від Шкла села Наконечне Друге найняв його за харчі й одержу пасти худобу. Господар, як і майже всі мешканці села, симпатизував повстанцям, контактував із ними й допомагав їм. Звісно, все це відбувалося конспіративно, та багато чого хлопець об'єктивно не міг не бачити й не знати. Звідси в розповіді чітко простежуються два різні за походженням, змістом і часово-просторовою належністю види даних. У жанровому плані – це поєднання народного оповідання з переказом, де основна інформація про те, що оповідач безпосередньо сам бачив. Основне ідейно-смісловне навантаження оповіді – героїзація й уславлення повстанця «Чорного». Інша інформація почерпнута оповідачем із переказів. Оскільки йшлося про загибель непересічної особи, то подія набула розголосу, а її історія стала активно побутовати.

На оповідача подія теж справила незвичайне враження, і щоб її належно осмислити, побаченого особисто йому було мало. Він почав активно черпати відомості з усної історії. Причому робив він це тривалий час, адже представлена в розповіді інформація широкого часового спектра: життя й діяльність Нестора до останнього бою; елементи бою, які оповідач не бачив; події опісля (про долю дочок). Цікаво, що певна інформація від цього оповідача оригінальна, зокрема про бій повстанців у лісі й поранення там Нестора. Отож оповідач основну увагу зосереджує на його надзвичайно героїчних бойових і моральних якостях як вояка, головне завдання якого було знищити якомога більше ворогів.

У розповіді епізод бою розгортається масштабно: від сутички в лісі й до кончини «Чорного». Показово, що оповідач акцентує увагу на бойовій успішності повстанців. Там, у лісі, у протистоянні з численним ворогом вони знищили «двох чи трьох москалів», а з них лише одного Нестора тяжко поранено. Завдяки відвазі, холоднокрівній витримці повстанці успішно вибралися зі щільного оточення облавників. Бій пораненого Нестора у відображенні оповідача теж надзвичайно героїчний. Спочатку в снігах він убиває двох енкаведистів, а пізніше, заховавшись на горіщі задимленої, а згодом і палаючої хати, ще «шось шість». Зазначу, що лише в цій розповіді йдеться про вбитих Нестором ворогів, інші ж оповідачі про це не згадують. Щодо знищених

²⁹ Записав Є. Луцьо 17.04.1997 р. у смт Шкло Яворівського р-ну Львівської обл. від Полуги Василя, 1935 р. н. *Архів автора*.

облавників, то твердження про застрелених у снігах із засідки на горищі видається доволі правдоподібним. А ось згадка про ще шістьох, убитих пізніше у відкритому бою, – малоймовірною. Маючи повстанця в оточенні, енкаведисти, з погляду бойової тактики, не мали потреби наражатися на його кулі. Це – притаманне для народно-оповідної традиції застосування творчого прийому гіперболізації – увиразнення героїзму позитивного персонажа за допомогою художнього вимислу.

Поряд із високою бойовою майстерністю «Чорного» оповідач для його героїзації наголошує на фізичній витривалості й силі волі – повстанець веде бій пораненим у живіт, довго витримує у хаті, що палає. Оповідач також представляє Нестора як високоморальну особистість: він відмовляється на вимогу бойових побратимів вибиратися з оточення разом із ними, бо добре усвідомлює, що, будучи пораненим, може всіх їх наразити на смертельну небезпеку. І ще моральність Нестора, його християнські якості виявляються у пошані до свого життя як до дару Божого. Розповідь акцентує увагу на тому, що повстанець до кінця тримається за життя і тільки коли вже нема жодної можливості боронитися – імовірно, вистріляв усі набої, та й вже смертельно обіймав вогонь – згідно з кодексом вояцької честі прагне загинути від кулі ворога. Він відкрито виходить перед облавниками й вигуками про Україну провокує їх до пострілів. Та коли усвідомлює, що тактика не діє і його хочуть взяти живим, аж тоді вбиває себе з пістолета, щоб не зазнати ганьби й тортур. Отож для оповідача бойове самогубство «Чорного» не сприймається як особливий героїчний чин, а радше як вимушений крок у безвиході. Але для нього гідний подиву, захоплення і наслідування вчинок Нестора Романця («Чорного») – героїчний бій, у якому він, важко поранений, оточений у хаті, що палає, вбиває близько десятка ворогів.

Наступна розповідь записана від місцевої оповідачки Марії Меньок, на той час дорослої дівчини, брат якої загинув в УПА:

«Недалеко від того місця, де впав “Вергун”, пізніше в хаті Юрка Патрія загинув Нестор Романець – “Чорний”. Якраз тоді була по сусідстві, в хаті Біжка Петра, москалі мене туди загнали. В нас знайшли оливу, таку, як нею тепер машини швейні змащують. Стояв в нас один переселенець, що його з Польщі на нашу сторону переслали, і він, як їхав далі, все своє забрав, а ту оливу чогось лишив. Як впала облава – знайшли тих дві літрові польські фляшки з оливою. А в хаті іно я і мама, тато втікли, брат Ромко втік, Івана вже не було, сестра була ще мала. Беруть мене: “Собірайся, пашлі. Скажи чи то твій брат, чи муж, чи ухажор, – як вони вміли казати, – хтось тут ся в тебе скриває, бо в тебе є оружейне масло”. Взяти мене і ту оливу й женуть мене в село. Пригнали аж до хати Біжка Петра. На тому подвір’ї, але тепер вже в новій хаті живе Мацула Іван. Пригнали ще голову сільради – старого Андрія Гаха, пригнали Мінька Стефана і Гулу Тимка. Тих трьох старих чоловіків і мене одну до хати заводять, чуємо, по сусідстві кричать: “Там бандера живою!”. Ті нас засувають, а самі побігли через одну хату до Патрія Юрка, де Нестор ховався.

То було вдень, десь так перед полуднем може, і була зима, здається, зимовий піст. В яким році – не можу сказати, але вже після того, як Дідуся забили.

Там москалі пристали до Патрія жінки, вона називалася Рузька, Розалія: “В тебе тут є той во рижий, – а Нестор волосся мав дуже руде, аж червоне, – в тебе є Романець Нестор, його кличка «Чорний», пускай виходит”. Вони окружили хату й кричали: “Бандера, здайся, виході!”. Почався бій, Нестор відстрілювався, а стара підкидала під кухню – в них була курна хата, без комина іно дим стелився по стриху – щоб було

більше диму, щоби Нестор мав в чім ховатися. Ті кричать: “Виході, ми тобі всьо даруєм іно здайся”. А тамтой відкликувався, що він живим їм не дасться і нічого їм не скаже.

Той бій тривав довго – годину, а може і довше. А ми в той час так були закриті, я знаю тільки, що з оповідання. Стріли ми чули, бо навіть голова сільради Гах каже до мене: “Дівч, лягай ту за тую бочку капусти, бо куля через капусту не перейде”. Ті три старих лягли і я між ними і голови сховали-змо за бочку.

Бачуть москалі, що Нестор ся не здає, потягнули по стрісі серію запальними кулями – і хата почала горіти. Він далі ще відстрілювався, але як вже не міг більше витримати – вискочив з хати на двір. Вони думали, що його візьмуть живим. Він став під яблуньку, відчитав молитву націоналіста, ті свої геройські правила. Вони йому не боронили. Тоді Нестор ще крикнув “Слава Україні!” приставив собі до голови пістолет і забився. Москалі іно сплеснули руками – хотіли його живим взяти і не взяли. Нестор теж мусів бути кимось підданий, але ким – то не знаю»³⁰.

Із змісту видно, що вона теж активно цікавилася обставинами останнього бою й загибеллю славного повстанця Нестора Романця («Чорного»). Уся представлена інформація про цей бій – це, по суті, почерпнуті з народно-оповідної традиції перекази. Про це вона прямо зазначає – знає «тільки що з оповідання». Правда, з метою особистісного самовираження оповідачка все ж відзначає і свою певну причетність до головної події – перебувала в сусідній хаті, знала про облогу на повстанця й мала змогу чути постріли. Цією розповіддю вона демонструє свою близькість до місця незвичайної події – загибель знаменитої особистості. Це сприятиме її оповідацькому самовираженню – мати більші можливості долучатися до оповідної традиції.

Коли порівнювати цю розповідь із попередньою, то виразно простежується відмінність в обставинах і деталях бою. Якщо в першому тексті вказано, що бій відбувався у другій половині дня, під вечір, то у другому – в першій. Наступна, більш суттєва, різниця – у версії Василя Полюги хату, в якій сховався «Чорний», господиня закрила на колодку й сама пішла, можливо, до сусідів. У версії Марії Меньок – господиня залишається вдома і під час бою відважно допомагає Несторові. З двох розповідей більш реалістичною вважаю першу, де в жінки спрацював інстинкт збереження життя. Та й сам повстанець, думаю, тверезо усвідомлюючи ситуацію, не хотів би наражати господиню на смертельну небезпеку. Друга версія – художній вимисел із метою підсилити героїчний пафос бою, продемонструвати підтримку місцевим населенням Нестора, повстанців, адже навіть старші жінки готові ризикувати своїм життям.

Третя відмінність – різні версії підпалу хати. У першому тексті обланники підпалили сусідні будівлі, і вже від них вогонь перекинувся на хату, де ховався «Чорний». У другому – її підпалили, стріляючи запальними кулями у стріху.

Зазначу, що відмінності в текстах – це закономірне явище народно-оповідної традиції і є наслідком інтенсивного побутування творів у синхронному й діахронному вимірах. Припускаю, що варіанти першого оповідача більш реалістичні, а оповідачки – містять більше художнього вимислу. Йдеться про те, що В. Полюга за кілька місяців, коли в Наконечному Другому заснували колгосп, повернувся з наймитування додому. І тому в епічній пам’яті зберіг тільки ті свіжі відомості, що їх засвоїв із побаченого і які за цей час встиг почерпнути з колективної пам’яті. Пізніше тривалий

³⁰ Яворівщина у повстанській боротьбі... Т. 1. С. 359–360.

час уже не мав можливості черпати з оповідної традиції на цю тему. Тим часом вона в цій місцевості функціювала далі, природно набуваючи різних видозмін. М. Меньок як місцева жителька була активно причетною до цієї оповідної традиції й перейняла її пізніші, довершеніші в ідейно-художньому вираженні варіанти. Саме її розповідь найповніше відображає момент бойового самогубства, звертає особливу увагу на ритуальні складові. Якщо в попередніх розповідях мовилося про християнські молитви на відпущення гріхів, то репертуар передсмертного ритуалу Нестора Романця суто ідейно-політичного змісту. Він виголошує Молитву українського націоналіста, що містить ідейно-світоглядне, політичне й моральне кредо членів ОУН. І на цій основі бойове самогубство повстанця «Чорного» виражається як ще один оригінальний вид – демонстративний ідейно-пропагандивний акт.

Ця подія, як мені достовірно відомо, сталася 14 січня 1950 р. На цей час український національно-визвольний рух у військовому плані був розгромлений, основна маса повстанців уже полягла, інші були арештовані й засуджені чи вийшли з зінанням. Ті нечисленні найбільш ідейні й витривалі, що залишилися, вели передовсім ідейно-політичну, духовно-моральну боротьбу за умми й почуття населення, особливо молодших поколінь, убачаючи у них той потенціал, що в майбутніх сприятливих історичних обставинах таки реалізують центральну ідею нації – Українську самостійну соборну державу. І в цій ідейно-політичній боротьбі, як це дізнаємося з народно-оповідної традиції, застосовували різні форми й методи, серед яких одним із найфективніших була їхня героїчна й жертвна загибель.

І саме смерть повстанця «Чорного» в цьому ідейно-пропагандивному плані можна назвати особливо потужною, доведеною. Об'єктивно цьому сприяла обставина, що бій відбувся у селі, а отже, його так чи так спостерігала, чула певна кількість людей. І це запевняло відображення й осмислення події у народно-оповідній традиції з її тривалим екстенсивним побутуванням. Цією можливістю Нестор уміло й уповні користується. Він мав вибір – міг застрелитися у хаті й там згоріти, аби над його тілом не глумили вороги. Та це більш притаманно для осіб слабких духом або екстремальною ситуацією до кінця виснажених нервово й психічно, більше не спроможних адекватно фізично діяти. Проте «Чорний» попри те, що знесилений пораненням, виснажений нервово у тривалому бою, а також шокований усвідомленням своєї неминучої кончини, все ж знаходить силу волі таки провести оту свою останню пропагандивну акцію.

У ній він продемонстрував незламний дух, велич ідеї та силу українського націоналіста в любові й жертвності для своєї нації, і вояка УПА у незламній боротьбі за її державність. І все це за допомогою викликаного картиною його бою і смерті потужного психоемоційного стану надійно закріпив в епічній пам'яті людей. Він знав, що про нього творитимуться перекази й легенди, у яких постане як ідеальний воїн-герой, що формуватиме ідейно-політичні, духовні й моральні цінності теперішніх та майбутніх поколінь. Знав, бо так само і він сформувався на розповідях та піснях про Січових стрільців, вояків УГА й бійців ОУН. І як показав час, він не помилився, бо справі через бойове самогубство як героїчний чин за посередництвом народно-оповідної традиції як ідеал надовго залишився у пам'яті наступних поколінь.

Ще одна народна версія загибелі Нестора Романця записана від жительки с. Наконечне Перше, його своячки Ольги Хархаліс:

«Після того, як Рузька загинула, то Нестор ще жив десь три роки. Він загинув на самій Маланки, то я добре пам'ятаю. Пам'ятаю – напала на Друге Наконечне об-

лава, а ми тут на Першому готуємось Маланку зустрічати. То хтось його піддав, там була така курна хата, де він ховався. Москалі ту хату обступили і все: “Бандіт, виході, бандьора, виході, ми тобі нічого не зробимо”. По-російськи говорили. Кричали вони, кричали, але де ж він вийде. Почали палити хату, з одної сторони підпалили хату. Но то де ся діти – він тоді зіскочив зі стриху, вийшов на подвір’я, приставив до себе пістолет і застрілився. Казали люди, що перед смертю кричав щось про Україну, довго кричав, що він гине за Україну. Тіло його повезли до Яворова. Як тепер було перезахоронення, то казали, що і його теж перезахоронили.

Нестор – то був партизан від душі, але таких, як він, то не було багато. Йому як що треба було, який лах чи що, то він до нікого не йшов, іно до себе додому. Він навіть від свої мами останній коц забрав, бо їм треба було. Його мама всьо віддавала партизанам, сиділа вдома, навіть не мала що на себе взяти. Потім її вивезли на Сибір. Пізніше ми її привезли сюди і ту хоронили, мала дев’яносто сім років, як вмерла»³¹.

За жанром це теж переказ, на ідейно-смісловому наповненні та художньо-структурній формі якого позначилося тривале й активне побутування у місцевому середовищі. Внаслідок цього текст ущільнився: відпали другорядні деталі – залишилися суттєві. Оповідачка акцентує увагу на моментах, які героїзують «Чорного» як твердого й незламного вояка, високоідейну, жертвону у своїй любові до нації особистість. Усе це в осмисленні оповідачки засвідчує його відмова в безвихідній ситуації здатися. Герой вийшов із палаючої хати не з метою рятувати собі життя, а щоб явним самознищенням продемонструвати селянам свою вояцьку честь і гідність, а до ворогів – презирство. На мою думку, головний чинник героїзації й уславлення загиблого – акцентування уваги на його останньому публічному виступі. І хоча передсмертна агітаційно-пропагандивна акція представлена дуже стисло – «кричав, що він гине за Україну», але важливе наголошення, що цей виступ був тривалим, і це багатьом запам’яталося.

Виразно примітний у цій розповіді факт – високі ідейно-політичні й бойові якості, що перебувають в основі його героїзму, органічно поєднуються із високоморальними. Навіть можна стверджувати, що вони підсилюють одні одних. І це, треба сказати, органічно виводиться з історичних особливостей розвитку народно-оповідної традиції, оскільки в минулому саме морально-етичні цінності, зокрема морально-релігійні, для людей були домінантними у визначенні людяності, гуманності. Саме боротьба добра зі злом, правди проти кривди були основними колізіями людського буття на індивідуальному й колективному рівнях. Високоморальний учинок у народному середовищі теж вважався героїчним. Людяність повстанця «Чорного» сприймалася вагомою складовою його героїзму. Про це свідчить фрагмент з іншого запису:

«І от тоді вони підпалили хату. А там в хаті була комора; в коморі подвійна стіна. Витягнули дошку, він там заліз, приходили до комори – комора, нічо нема. А зо двора ходили – дошка, стіна. А коли почало горіти, Нестор звітам вийшов. І ще там перепросив Патрія, каже: “Не гнівайтесь, що ся таке стало, що я Вас наразив такою бідою”. Патрій каже: “Аби я йно живий з родиною, я собі другу хату поставлю”. І потім він приїхав з Сибіру – поставив собі другу хату, а син його Петро тепер собі поставив третю хату»³².

³¹ Яворівщина у повстанській боротьбі... Т. 1. С. 292–293.

³² Там само. С. 227.

У повстанській оповідній традиції нам відомі десятки випадків, коли повстанці своєю присутністю в оселях людей наражали їх на різні небезпеки: пограбування або плондрування ворогами майна, руйнування або підпал будівель, а навіть загибелі членів сім'ї. Проте перепрошували господарів за це не так часто, принаймні не часто про це зазначено в розповідях. До речі, наведене твердження, що Нестор перебував не на горищі, а ховався у майстерно влаштованій криївці в коморі, ще раз нам демонструє активне побутування переказів та появу варіантів.

Отож на основі проаналізованих переказів про повстанця Нестора Романця («Чорного») можна стверджувати, що його бойове самогубство чи не найбільш глибоко й суттєво осмислене як акт героїзму.

Для повнішого бачення явища й розуміння сутності бойового самогубства повстанців важливі сюжети з мотивом «повстанці, оточені в криївці, не здаються, а вбивають себе». Подаю недрукований досі текст меморату з незначним опущенням початку:

«Знову кажут їхати далі, переїхали ми гору, там в тім лісі була така гора, такий горб великий, і стали ми за гором. Нас поставили, ті всі фіри, а самі відійшли по дорозі, і так коло дороги спиняються. І відразу чуємо крик: “Здавайтесь! Здавайтесь!”. І тоді стріли, але то не пограничники зразу стріляли. Ага, всьо стало зрозуміло, вони допали криївку з партизанами і хочут їх взяти живими. Тому і нагнали так багато війська. Шкода хлопців, думаю собі. І далі так: “Здавайтесь! Здавайтесь!”. І стріляють: тамті звітам, зсередини, а тії теж стріляють до ями, до лазу. І так то тривало від рана аж до обіду. Ми сиділи на возах і сумно, зі страхом чекали, чим то ся скінчит. Ніхто до нікого нічо дуже не хотів говорити.

За якусь хвилю по тім, як почали добиватися до тої криївки, звітам до нас йдут кілька чоловік. Прийшли, я дивлюся, а один з тих воєнних – Кузич з Наконечного Другого. Він теж мене вздрів. Ми подивилися один одному в очи, але не подали виду, що ми ся знаємо. Він був у військовім мундурі, мав зимову шапку і, здаєся, шинелю чи палатку, але без зброї. А ті, шо з ним, мали автомати. Посадили його на фіру, ту з міліції, і двоє лишилися коло него, так як би пільнувати. Було зрозуміло, шо то він показав, де є криївка. Той Кузич, як був малий, то служив на Брожках в одного господаря, в Петра Добрянського, пас його худобу, і ми ся з ним знали, бо і я пас худобу, але свою. Його ми тоді називали Беньо.

Нарешті, в обід всьо стихло. Приходять до нас, до фірманів, три чи штири пограничники і берут мене: “Пайдьом з нами”, – кажут. Приводят мене на то місце, де криївка. Вхід до неї був майже при самій дорозі, бо як взимі вилізеш з криїки, то відразу опиняєшся на дорозі, де повно других слідів, а своїх слідів на снігу вже не лишаєся. Коло того лазу лежала скринька з землем, в ній навіть якийсь корчик ріс. Та скринька була так як ляда, нем закривали хід до криїки. Хід – темна яма, – звітам було чути паленим, злегка курився дим. Ше перше пограничники взяли моє сіно, робили з него віхті, підпалювали і кидали до середини, хотіли викурити тих димом. Вони гет і гранати кидали, Стоят тих військових навколо повно, дают мені лопату і кажут: “Копай”. Показали на місце десь штири чи п'ять метрів від лазу, там, де була сама криївка. Я копаю, відкидаю землю в сторони, а вони стоять і чекают. Десь так до пів метра вглиб я добився до дошок. Кажу їм: “Ту є дошки”, – а вони: “Давай, давай, розкопуй далі”. Згортаю я з перекриття землю. Вони кажут: “Скидай вздовж з дошок”. Я відповідаю, шо зараз, шо то вже небагато. А вони: “Да, да, ти знаєш, ти то строїв”.

Розкопав я вздовж дві чи три дошки, запхав лопату в шпару й підвадив одну дошку. В тих автомати наготові. З криївки нічого, йно почав виходити дим. Як дим став вже менший, кажут мені лізти гет вділ. Я відвадив і вирвав ше йдну дошку. Тоді вони допомогли зсунути ноги в шпару, так стулили їх докупи, аби влізлися, а ше одні мене підтримували за рамена і опускали вділ. Хоча всередині ше було диму, але зверху падало світло. Дивлюся – лежать побиті, оден впав на підлозі на одну сторону, другий на другу, а там ше. Покорчені. Оден лежав на такім лежаку коло стіни, він мав до ноги прикладену дошку й обв'язану, так як би шину; видно, нога була зломана. Здаєся, шо були постріляні в голову, в пульс, хоча крові я ніби і не бачив. Були вбрані у військові мундири, а шинелі висіли на кілках на стіні. То ту, то там лежала зброя: автомати, пістолі. В кутку сиділа, так скорчена, голова вділ опущена, якась жінка чи дівчина. Я подумав, шо вона, напевно, з'їла трукку.

Ті зверху питают: “Ну как? Є там хто?” – “Є, військові”, – відповідаю. “Живі?” – “Не, побиті”. – “Витягай їх наверх”. І я почав їх витягати. Перше одного взяв запідпахи, він був ше зовсім теплий, і підношу його догори. Пограничники вхапили його за рамена і витягли. Так само витягли другого. Але мені одному було тяжко підносити побитих догори, і мені сказали, аби вилазив наверх. Я виліз, а всередину заскочило двоє солдат і повитягали їх всіх наверх й поскладали йден коло другого. Оту дівчину, як витягли, то ше рятували, робили їй штучне дихання і ше там всяке інше. Вони мали з собом дохтора і він то робив. Видно, вона подавала якісь знаки життя, і вони думали, шо її ше врятуют, але нічо не вийшло, і її лишили.

Потім пограничники їх почали розбирати, здирати з них одежу і забирати собі, а найскоріше хапали за чоботи, бо ті чоботи були дуже добрі, правдиві. Як розбирали, то насміхалися з них, штурхали і копали ногами. Всіх їх, партизанів, було шестеро: п'ять хлопців і та одна дівчина. Всі молоді, здорові, десь могли мати по дваїці два – дваїці п'ять літ, були незарослі, а підголені, чисті. Дівчина була ладна, видно, так, як би панська, волосся біляве, покручене. Їх розібрали дочиста, йно калісони лишили, а на ній сорочку.

З тої криївки вони витягнули ше різні речі, шо там були. Була там велика ладна хустка, яком накриваються від дошу чи від снігу. Вона належала тій дівчині, і її взяв собі оден міліціант. Потім, вже пізніше, ішла чутка, шо когось там партизани злапали, енкаведиста чи міліціанта, і знайшли при нім годинник тої дівчини.

Витягнули ше й інші речі: кірогас варити їсти, гроші, якусь грубу церковну книжку. Я потерпав, аби там не було якихось записів, шо в кого вони брали. Бо для партизанів люди давали хто свиню, хто ялівку чи ше там шо, а вони записували, аби потім, як буде Україна, всьо віддати чи заплатити грішми. Але видно ніяких таких записів не було, бо нікого з села за то не тягнули, напевно всякі важні папери вони спалили. Казали ше, шо в тій криївці знайшли документи енкаведиста Дідуся. Той Дідусь був дуже нездалий, звіруватий, бив, знущався з простих людей і його ше скоріше на Наконечнім Другім забили.

По тім всім берут і тих п'ятьох голих партизанів, кладут на мою фіру. Я був в драбинках, і наклали цілі драбинки доверху. Покидали їх як-небудь, як ті снопи, одного так, другого так. А дівчину, то саму одну поклали навзник на сани до Марії Нижник, і кажут, шо повезем їх до Яворова. Старого Якуба Нижника відпустили додому.

Ми рушили. Військові і міліціанти роз'їхалися в різні боки. Ті, шо з Яворова, то їхали поперед нас, а другі на Краковець і на інші села. І так голих, нічим не накритих

я і Марія везли тих побитих через села Наконечне Друге, потім Наконечне Перше. Наконечняки через вікна чи здалека, з подвір'я, заглядали, придивлялися, кого то побили, може когось з села. Там, в Наконечнім Другім ми спинилися й троха чекали, енкаведисти віддавали комусь там лопати, які брали зрана.

До Яворова в'їхали вже надвечір. Люди на вулицях теж здивлялися на нас зі страхом. Заїхали ми на вулицю Завадівську, на НКГБ. Сказали мені їх поскидати, і я їх сам оден поклав коло паркану, і ту дівчину теж. Почали виходити інші енкаведисти, дивитися, розглядати, чи їх не знають, чоботами повертали їхні голови. Додому я приїхав вже пізно ввечір. Зі мною ще їхав додом голова сільради з Морянець. Він про то, що сталося, нічого не знав, і я йому розповів.

Десь за кілька днів мене викликали до себе на зустріч партизани, і розпитували, як то всьо було. Але було видно, що вони вже самі добре всьо знали.

Пізніше я чув таку поголоску, що того зрадника Кузича старший брат служив в міліції, а сам він якийсь час троха був в партизанці. І брат до него сказав: "Ти видай яку криївку і тобі нічого не буде, будеш вільний". І той так зробив, видав ту криївку з партизанами, а також і ще одну, чи день перед тим, чи по тім, в Духничевім лісі, коло Наконечного Другого. Там теж було кілька партизанів, котрі не далися в руки живими, а пострілялися. Шо з тим Кузичем сталося – не знаю, десь мусів виїхати де йнакше, бо добре знав, шо партизани зради не дарували»³³.

Кінцівка в тексті про долю чоловіка, що нібито видав криївку, – переказ. Народне оповідання цінне тим, що представляє інформацію безпосередньо, так би мовити, з першоджерела. За специфікою виникнення й функціонування оповідань-спогадів значно менше, ніж переказів, бо їхнє побутування припиняється із кончиною оповідача. Вони – базис, відправний текст для виникнення переказів, і відштовхуючись від нього, можна чіткіше простежити динаміку побутування останніх, повніше визначити співвідношення історичної й художньої правди в різних видозмінах та варіантах переказів.

Наш оповідач – житель найближчого до криївки села Брожки, повернувся з німецько-радянської війни, за національністю поляк. Це останнє свідчить про нього як про порядну й поважну людину, оскільки він, на відміну від більшості етнічних поляків, не виїхав у Польщу, а залишився жити серед українців і користувався довірою повстанців. Щодо стилю й змісту його розповіді, то це, по суті, лише конкретне детальне відображення події – передає, що бачив і в чому брав участь, без якихось помітних міркувань, оцінок, тобто особистого осмислення. Перед нами тип «прямого оповідача», який усвідомлює свою винятковість як очевидець й учасник дуже важливої події. І тому бачить своїм завданням якомога повніше, з усіма деталями, представити її. При цьому особисті враження вважає неважливими, такими, що через відволікання слухачів затінюватимуть сутність події, розбавлятимуть другорядним контентом її правдивість.

На перший погляд, у цій розповіді відсутнє осмислення й оцінка бойового самогубства повстанців. Насправді, вона не лежить на поверхні, а криється у контексті історичних реалій, які спробую простежити.

Подія відбулася 3 березня 1947 р. у період інтенсивної повстанської боротьби. Досі більшість населення була симпатиками, активними чи пасивними учасниками

³³ Записав Є. Луцько 17.04.1997 р. у с. Брожки Яворівського р-ну Львівської обл. від Никіля Кароля, 1912 р. н. *Архів автора*.

націоналістичного підпілля, яке сформувало чітке й стійке позитивне ставлення до національно-визвольної боротьби. Народна оповідна традиція осмислювала повстанців героями, ідеалізувала й уславляла їх у пісенному й прозовому фольклорі за бойові й моральні подвиги. До цього часу численні вияви бойового самогубства сприймалися як героїчний, славний чин.

Цікавий художній прийом героїзації і глорифікації загиблих – протиставлення «повстанці–облашники». До одних та других оповідач висловлює своє ставлення, як уже зазначено, не через свої суб'єктивні оціночні категорії, а об'єктивно – через посередництво їхніх дій і їхнього вигляду. Водночас певні оціночні судження, передовсім щодо повстанців, виражає через визначення свого психоемоційного стану. Найперше, тривожні передчуття: «Я так собі думаю, що то таке, видно, щось недобре». Далі – пригніченість, смуток та страх за долю оточених у криївці підпільників: «Ми сиділи на возах і сумно, зі страхом чекали, чим то ся скінчит. Ніхто до нікого нічо дуже не хотів говорити». У художньому коді це – випадок, коли для усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків мовчанка говорить більше, ніж слова. Єдиний момент, коли оповідач виявляє свою симпатію до повстанців – це слова: «Шкода хлопців, думаю собі». Реально оцінивши ситуацію, знаючи підпільників як високоідейних, вольових і жертвних борців, шкодує їх тому, що усвідомлює їхню приреченість, безпомилково визначає, що не здадуться, а загинуть.

Далі позитивне, власне героїчне, осмислення повстанців передано через предствалення бою. Найперше констатовано, що бій нерівний. У криївці зазвичай могло перебувати кілька чоловік, найбільше близько 10, а енкаведисти «нагнали так багато війська». Промовистий при цьому факт, що на пропозицію здатися підпільники відразу, без вагань, почали стріляти, і бій цей, попри дуже нерівне співвідношення сил у людях й озброєнні, тривав довго – від ранку до обіду. Для епічного осмислення з його опертям на стереотип давнішої, ще з часів козаччини, української бойової традиції, це могло сприйматися як вияв чудодійної, магічної сили. Але реально час бою, очевидно, міг спеціально затягуватися однією й іншою сторонами.

Облашники, маючи підпільників фактично в пастці, робили це з тактичних міркувань – не хотіли наражатися на зайві втрати своїх бійців. Що тоді діялось у криївці – це таємниця, яка інтригує слухачів розповіді, активізує їхню уяву, що ж там і як відбувалося. Я ж спробую це змоделювати від себе особисто. Звісно, вони усвідомлювали, що можуть бути викриті, бо ж знали про такі випадки до цього, й, зрозуміло, вже мали вироблену узгоджену тактику для такої ситуації. Думаю, ідейно й світоглядно вони були налаштовані в безвихідній ситуації покінчити з життям, щоб не потрапити до рук ворога з усіма жахливими для них особисто й трагічними для підпілля наслідками. Це переконливо доводить факт, що дівчина-медсестра мала при собі необхідну для цього отруту.

І все ж, коли їх спіткав цей момент, очевидно, найперше огорнув шок від несподіванки, що ось це таки сталося. Та з розповіді видно, що вони відразу опанували свій стан і почали чинити опір. Одні тримали оборону, а інші приступили до виконання даної на такі випадки інструкції – цілком знищити всі наявні документи. Коли їх багато, то це тривала справа. Треба було палити до тла кожен листок окремо, бо ж товстий зшиток міг обгоріти лише зверху, а всередині залишитися частково читабельним. І коли з розкопаної криївки почав йти дим, то це більше від саме спалених паперів, а не від віхтів запаленого сіна, що їх облашники кидали в лаз.

Коли ж із документами покінчили, тоді настало обговорення для прийняття одностайного рішення про свою долю. Звісно, також мусив звершитися якийсь ритуал: короткі промови, молитви, прощання, міг звучати національний гімн чи гімн ООН, що з дещо дальшої відстані оповідач міг і не чути. Адже це був визначальний онтологічний момент у житті групи ідейно свідомих, високоморальних особистостей, тож мусили як себе самого, так і один одного підтримати на логічно-смысловому й психоемоційному рівні та запевнити, що це необхідний крок – жертвний і героїчний вчинок за найвищу в їхньому вояцькому житті ідею.

Далі знову аналізуємо художній образ повстанців, але вже на основі вигляду їхніх мертвих тіл. Те, що, на думку оповідача, хлопці були постріляні у скроню, свідчить, що, ймовірно, кожен із них стріляв себе сам, а це – про їхню велику силу волі, тверді ідейні переконання, багатий вояцький досвід, – нікому з них не здригнулася рука, ніхто не мучився у передсмертних конвульсіях. Ніхто через нервову невірноваженість не поранив себе до стану, у якому його можна було врятувати й пізніше брати на допити. Що в подібних ситуаціях такі поранення траплялися, свідчить присутність серед облавників лікаря. Про це також ідеться в народно-оповідній традиції.

Ця розповідь показова тим, що серед підпільників були особи жіночої статі. Простежую певні гендерні відмінності щодо способу чи черговості бойового акту дівчат. Можна припускати, що, як і в попередній розповіді, цю дівчину бойові побратимі-юнаки вмовляли зберегти своє життя та здатися. Адже в молодіжному середовищі попри екстремальні особливості підпільницького буття все ж неможливо було погасити викликані інстинктом продовження роду почуття кохання, а звідси й особливо емоційне, шанобливе ставлення до дівчат як до прекрасної слабкої статі й майбутньої матері. У такій ситуації це теж могло виразитися, можливо, в тому, що дівчина скористалася не вогнепальною зброєю, а отрутою. Адже в умовах підпілля дістати ефективну бойову отруту було непросто. Нею користувалися лише високопоставлені командири й провідники. Її можна швидко застосувати в екстремальному моменті, коли складно скористатися зброєю або її не було. Отрута діяла більш певно, можливо, безболісно. Правда, якщо людину відразу ж почати реанімувати, то її можна врятувати, як це сталося після спроби захопити Головного командира УПА Романа Шухевича з його зв'язковою Галиною Дидик³⁴. Очевидно, з цієї причини облавники дівчину пробували врятувати, але поки розкопали криївку й витягнули її на поверхню, отрута подіяла безповоротно.

Представлення загиблих повстанців у позитивному героїчному ракурсі також досягається через зауваження оповідача, що вони були підголені, чисті, дотримувалися належного гігієнічного стану, що в умовах підпілля робити нелегко. Це, знову ж таки, – свідчення їхньої культури, дисципліни й відповідальності, що позитивно впливає на ідейні й духовні якості особи. І ще велемовна деталь – шина на нозі одного з хлопців. Отже, це був бувалий у боях, міцний духом вояк, який терпеливо зносив усі незручності лікування у криївці.

І далі на героїзацію й уславлення загиблих підпільників асоціативно за принципом контрастної опозиції «працюють» своїми вчинками й поведінкою облавники. Найперше – це їхнє боягузтво, малодушність і сваволя, коли бояться самі лізти у криївку, а посилають туди цивільну особу. Її насильно взяли зі собою на військово-

³⁴ Зв'язкова генерала Чупринки. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2007. С. 373. (Літопис Української повстанської армії; т. 45).

чекістську бойову операцію і в ситуації навіть малоймовірної небезпеки змусили замість себе виконувати завдання. Очевидно, енкаведисти були навчені досвідом – траплялося, що оточені імітували самогубство, а коли до криївки проникали облавники, знову починали бій зі спробою вирватись чи принаймні знищити кількох ворогів і самим загинути від ворожих куль, а не від власних.

Ще одна картина, яка в негативному ракурсі змальовує енкаведистів, демонструє тему мародерства ворога. У народній візії вороги викликають зневагу тим, з якою жадобою й цинізмом зривають із мертвих одяг, передовсім чоботи, які, як відзначає оповідач-швець, «були справжні». Тут знову простежується контраст. З одного боку, велика держава, авторитарна й поліційна, якою був Радянський Союз, не змогла матеріально забезпечити основний гарант свого існування – репресивні органи. З другого – місцеве населення, попри те, що було економічно визискуване непомірними податками й примусовими позиками, все ж намагалося забезпечувати повстанців необхідною матеріальною підтримкою. Це засвідчує, що народ був єдиний із повстанцями на ідейно-політичному, світоглядно-ціннісному й моральному рівнях та сприймав їх як своїх героїв.

Роздягання мертвих повстанців відбувалося з ще однією метою – через наготу тіл принизити їх як особистостей, що не дали себе зломити морально. Оповідач влучно підмітив, що, здираючи з мертвих одяг, облавники зухвало, єхидно насміхалися, штовхали тіла ногами. Такою поведінкою намагалися компенсувати свою моральну поразку. Зневажені, нічим не прикриті тіла підпільників вони потім везуть через села до районного центру, де спеціально демонструють населенню, щоб дегероїзувати й знеславити загиблих, а також, щоб уникнути наслідування їхнього вчинку. Головною метою було розвінчати, зруйнувати ідейно-політичну, світоглядно-ціннісну, духовно-моральну платформу національно-визвольної боротьби. Вигляд оголених трупів борців, за задумом енкаведистів, мав залякати, зламати волю місцевого населення, мовляв, із вами буде так само, якщо наважитесь виступити проти нас. Ідейно-пропагандивний метод зневаги вороги застосовували часто, докладаючи значних організаційних зусиль. Маємо низку розповідей про те, як людей змушували приходити до Яворівського Міністерства державної безпеки (МДБ) для упізнання загиблих як родичів або знайомих. Цікава в цьому контексті розповідь жінки (на той час школярки), як учителі школи цілий клас водили «на екскурсію» до МДБ для оглядин й упізнання мертвих тіл³⁵.

Потрібно зазначити, що результати методу «упізнання» не були надто успішними, а в більшості випадків діяли зворотно. У людей зростала ненависть до московських окупантів, а загиблих підпільників сприймали як героїв, жертвних мучеників за рідну націю і державу. Безсумнівним доказом героїзації й глорифікації є факт, що їхні образи ввійшли до народної творчості. Про них не лише поширювали перекази, а й склали співанку-хроніку, варіанти якої я записав у різних селах Яворівщини. У ній усіх загиблих названо по псевдах, і в народнопоетичній формі оспівано, як кожен прощається з родиною, коханою дівчиною, бойовими побратимами й по-геройськи вбиває себе з вигуком «Слава Україні!». Ця пісня заслуговує окремого дослідження.

На закінчення аналізу представленої оповіді зверну увагу на один факт. Місцевий чоловік, що його оповідач, а також на перших порах боївка Служби безпеки (СБ)

³⁵ Яворівщина у повстанській боротьбі... Т. 2. С. 632–633.

підозрювали у зраді, насправді виявився чесною людиною. Він став жертвою підступної провокації енкаведистів, які спеціально на очах людей привели його до криївки, розташування якої він не знав. Це робилося, щоб кинути підозру на нього й не розсекретити таємного агента. Але на руці останнього люди впізнали годинник одного із загиблих, і справжнього зрадника знищили. Промовистий факт, коли прості, але високоідейні та пильні місцеві мешканці розкрили складну й добре замасковану агентурну операцію ворога.

При змалюванні героїчної загибелі повстанців буває, що народно-оповідна традиція не в змозі однозначно вказати, чи йдеться про чин бойового самогубства, а чи про загибель від ворога. І як наслідок побутують різні версії та навіть протилежні варіанти. У народному середовищі ця розбіжність природно привертає додаткову увагу, спонукає до дискусії. Саме така ситуація простежується з епічним представленням загибелі в лютому 1945 р. трьох підпільників із с. Чернилява: Федора Перуна («Грома») та його молодших побратимів Григорія Турка («Коріня») і Михайла Галушки («Меча»).

На конкретному аналізі розповідей про цю подію спробую розкрити специфіку виникнення розбіжностей, визначити їхні основні причини й динаміку. Найперше зазначу, що на увиразнення цього явища вплинуло те, що за низки сприятливих чинників мені вдалося реалізувати свій методичний принцип – зафіксувати по можливості повно репертуар усіх потенційних респондентів про одну й ту ж подію, випадок чи явище. Отож про загибель підпільників записано чи не найбільше розповідей, зіставлення й порівняння яких полегшує завдання.

Важлива причина варіантності – ситуація, коли історична подія справила потужний резонанс у народному середовищі, а отже, закономірно широко відобразилася у тривалій епічній пам'яті. Вагомим чинником стало й те, що Ф. Перун був непересічною особою. Ще з часів польської окупації він здобув авторитет, його шанували за освіченість, активну громадсько-культурну та суспільно-політичну діяльність, яка спричинила те, що він був політичним в'язнем польських тюрем, зокрема Берези Картузької. У 1944 р. Ф. Перун стає працівником військової референтури Львівського окружного проводу ОУН і водночас керівником місцевого підпілля. Значення мало й те, що такого масштабу бойова операція підпільників (бойові втрати, загибель повстанців) була перша в Черниляві та навколишніх селах. Реакцію населення на смерть Ф. Перуна влучно описав оповідач:

«Та всьо село за Перуном шкодувало. Та шо ви думаєте, свій чоловік. Нікому нічо зла не зробив, нікого не застрілив і нікого не вбив. Поки він ще жив, ніхто нікого в селі не забив. Чи був винен, чи невинен – нікого не забив. Він не дозволяв нікого вбивати»³⁶.

Перш ніж говорити про народно-епічне відображення й осмислення загибелі повстанців, треба бодай коротко розкрити суть справи їхньої бойової операції. Отже, енкаведистам у Черниляві потрапив до рук підпільник, і з ним вони залишилися ночувати у сільраді. Місцеві підпільники вирішили вночі напасти на сільраду й визволити арештованого. Під час бою було дуже важко поранено гранатою Ф. Перуна, якого на швидкоруч перев'язали, посадили на коня й відступили зі села. У полі знекровлений та знесилений Ф. Перун і з ним ще два хлопці вирішили сховатись в одній криївці, а

³⁶ Записав Є. Луньо 9.08.2014 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Романика Степана, 1929 р. н. *Архів автора*.

решту пішли далі. Зранку по їх сліду вирушила велика кількість енкаведистів та натрапили на цю схованку. Зав'язався бій, наслідком якого стала смерть трьох повстанців.

А тепер проаналізую згадки оповідачів про сам бій і передовсім різні версії того, «як» хлопці скінчили життя. Показово, що жодна розповідь не містить конкретних переконливих доказів тієї чи тієї версії загибелі – знищили себе самі чи були вбиті ворогами. Причина цьому жанр текстів переказів, які внаслідок багаторазової трансформації, через свідомі чи несвідомі внесення зазнали певних змістових трансформацій. Розгляньмо спершу розповідь, яка мала б подати найбільш достовірну інформацію, бо в ній ідеться про чоловіка, який першим після бою перебував у криївці:

«Рано прийшла облава. То і шо, шо вони завинули Перуна в коц, як йому граната впала ту во спереду і всьо природжіння вирвало, і всьо вирвало, і він іно тіцько, шо грудьми ше жив, іно так дихав. То знайте, як кров з него ляла. І за том кровом вони прийшли, з псами. Пес за кровом, за кровом зайшли до криївки і всьо. І там він сам себе забив і тих хлопців побив. Там казали, шо певно то він їх побив, бо вони би ся не відважили самі побити. Москалі поперед взяли з Батогів хлопа одного і пхали гет. Хлоп теж ліз надвое, бо каже, як там зачнут стріляти, то ше і його заб'ют. Але вони вже були готові, як він заліз, вже були побиті. Тай криївку розвалили, їх повитягали»³⁷.

Енкаведисти боялися самі лізти у криївку і послали туди чоловіка, якого спеціально привели зі сусіднього присілка. Зрозуміло, що, побувавши в незвичайній ситуації, цей чоловік не міг не розповідати багатьом іншим людям про побачене й пережите. Оповідачка перейняла тільки згадку про страх загинути. Можливо, очевидець розповідав, що повстанці постріляли себе, та до оповідачки ця інформація потрапила оброблена колективною пам'яттю. Тому на основі розмірковування про характер трьох повстанців з'явилася версія, у сюжеті якої Ф. Перун спочатку постріляв своїх побратимів, а тоді й себе.

Наступна оповідачка – активна учасниця події, що простежується у її тексті:

«І вони завезли його в ту криївку і лишили з ним двох хлопців: Галушку Михайла і Турка Григорія. Як я ішла, то я бачила кров, а вже, як розвиднілося, то в Кінці жінки замітали дорогу і тую кров позамітали. Далі москалі вже не знайшли, але по снігу вони напали, шо наші пішли в тамту сторону. І зрана – там вже були повно москалів. Одні кажуть, шо Турко виліз на дерево подивитися, де шо доокола, і вони через бінокль його побачили. А другі кажуть, шо зовсім випадково вони ішли і один там, де був отвір, став ногою і провалився, нога провалилася. Но і зараз їх оточили там. Як загинули, не знаю, но вони живі не далися взяти в руки. То навіть говорили, шо то Перун постріляв тих двох, а тоді себе застрілив. Але Бугійчик Василь мені потім говорив, шо Перун помер ще до того, поки москалі прийшли до криївки. З нього дуже зійшло крові, а потім в тої Ядлосихи його перев'язали добре, то вже кров не текла»³⁸.

Як бачимо, оповідачка свідомо, що твердження про загибель підпільників суб'єктивні, – продукт колективної уяви. Щоби представити себе об'єктивною, правдомовною, вона не береться розповідати власну версію, а прямо зізнається, що не знає, як було насправді. Далі наводить відомі їй дві версії загибелі повстанців. Першою

³⁷ Записав Є. Луцьо 24.07.2004 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Ядлось Катерини, 1916 р. н. *Архів автора*.

³⁸ Записав Є. Луцьо 11.09.2005 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Ядлось Ольги, 1930 р. н. *Архів автора*.

подає і, очевидно, схильна вважати її достовірною більш поширену, з об'ємнішою часткою колективного осмислення версію попередньої оповідачки. Та водночас наводить іншу, із зазначенням її походження, що Ф. Перун ще перед криївкою помер від утрати крові. Зазначу, що остання видається малоімовірною, бо суперечить логіці повстанської тактики. Адже в такому разі не було найменшої потреби з мертвим ховатися у криївку, безпечніше було з усіма втікати даліше в ліс.

Наступна версія – об'єктивна констатація того, що повстанці у криївці пострілялися. Тут відсутнє суб'єктивне додумування того, як це відбулося:

«Перуна гет завезли, кров текла сильно, везли го на кони. І там ше було з ним два хлопці. І ту облава, то всьо. Повно, може пів сотки, може сотка пограничників, дослідили, і вони там ся постріляли в тім схроні. Той мій вуйко Перун і ше два хлопці там були коло него, вони ся всі постріляли. І так він загинув, розумієте, таком смертем. І його забрали, а де тіло діли – Бог його знає. Забрали, вивезли гет десь в Нагачів. Чи де за Нагачевом в лісі закопали, чи де. Так шо його, сказати, тіло невідомо по сьогоднішній день, де вони його діли, тиї кацаби»³⁹.

Таку ж об'єктивну лаконічну версію подає ще один оповідач:

«Його посадили на коня, коцом завинули його і везли. Завезли до Сікорського, ще там в хаті ще раз його перевинули і потім завезли його до криївки. В криївку він заліз і каже: “Хлопці, забирайтеся всі, я сам буду”. А ті кажут: “Ми тебе самого не лишим”. То Сікорський і Галушка лишилися з ним. А тиї решта всі пішли. Де пішли – хто знає де. Може там він де яку команду дав. Потім москалі якось прийшли до тої дзори: “Вилазьте, вилазьте”. А ті, що там лишилися з Перуном, взяли документи всі попалили і самі себе побили. І не було що вже кричати, вони там далі стояли і: “Вилазіт, вилазіт”. А вони вже там побиті. Тепер на тім місці, де була криївка, і хрест поставлений, і всьо є зроблене»⁴⁰.

Твердження про спалення документів уважаю художнім моделюванням, яке відбулося на основі пізнішої обізнаності оповідача про те, що в подібних ситуаціях повстанці обов'язково мусили знищити документи (а найпевнішим і найзручнішим способом було спалення).

Наступна, дещо відмінна, версія стверджує, що повстанці взаємно себе постріляли:

«А чо ж вони де Перуна не взяли до лікарні, шо мусів вмрти, шо ся забив в ямі. Він і той во Сікорський такий був, я забула, як він ся писав, то з Кінця, і вони воба там. Тамті всі повтікали бандери решта хто куда. А Перун каже: “Втікайте, хлопці, бо я ніде не втікну”. А той з Кінця Сікорський: “Я тебе не лишу. Ти мене заб, я – тебе”. І воба ся постріляли в ямі тій»⁴¹.

Розповідь примітна тим, що спочатку оповідачка повторює типову версію, що Ф. Перун убив себе сам. А далі виразний вияв суб'єктивної інтерпретації події. Вона вдається до моделювання діалогу між повстанцями, причому лише між двома –

³⁹ Записав Є. Луньо 9.08.2014 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Романика Степана, 1929 р. н. *Архів автора*.

⁴⁰ Записав Є. Луньо 5.05.2005 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Кандяка Івана, 1933 р. н. *Архів автора*.

⁴¹ Записав Є. Луньо 30.07.2014 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Кохман Марії, 1931 р. н. *Архів автора*.

Ф. Перуном та Г. Турком. І далі заперечує колективну думку про самогубство, замінюючи її твердженням про взаємне стріляння один одного. Тут можна припускати, що, як релігійна особа, оповідачка самогубство вважає великим гріхом і не хоче обтяжувати ним позитивних героїчних осіб. Тим часом убивство в безвихідній ситуації вона, можливо, трактує як героїчний бойовий чин чи принаймні менш гріховний вчинок.

Інший оповідач говорить про дві версії, але цього разу вже йдеться про загибель від гранати:

«І тая Карабанка побачила, що вже енкаведисти стоять і впізнала голову сільради. Потім пішло по селі, що він спровадив енкаведистів до землянки Перуна. А землянка була в корчиках, вона була під грушкою Турка, того Григорія, який там в тій землянці і загинув. Недалеко зара було наше поле, Хоміка і тоді того Турка. І там в грушці було дупло і через то дупло, там в землянці як запалили, там дим пішов. Но ясна річ, що вони зрозуміли, що там хтось є. І та Кася Карабанка, вона казала, що дим було видно.

То єдине, що ми знаємо, що вуйко сказав: “Ми загинули, ми пропали”. Но і ше там що решта – я не знаю. Залишився тільки Галушка Михайло, Турко Григорій і вуйко в тій землянці. Казали, що ті пограничники почали йти і з Новин, звідтам з немирівського якогось того гарнізону, і звідти з заходу, видно, десь нагачівська погранзастиава, ту з Вереса через семирівський той фільварок, як називали, і звідти з Яворова, і з села їхали на конях туди. Но і почули вибух в землянці, та й всьо.

Говорили, що хтось з тих енкаведистів підійшов і вкинув туди гранату і їх побило. Зрозуміла річ – вони побили себе самі, підірвали там себе самі. Вони не хотіли здаватися. Вуйко не міг здаватися. Він був офіцером і бачив, що йому вже виходу немає. Він ше просив, казала та Батіг Катерина, та Карабанова Кася, казала, що він просив; що хлопці, ви йдїть, я пропав. Но а вони, видно, теж боялися, що собаками їх доженуть. Де далеко втїкнути, день білий, сніг всюди. І вони всі три загинули. І так шо вуйко ішов на добру справу рятувати Германовича, а тим часом сам в той день загинув»⁴².

Як бачимо, оповідач, щоби представити подію об’єктивно, найперше подає версію, що повстанці загинули від гранати енкаведиста. Вона, очевидно, виникла серед осіб, що знову не хотіли обтяжувати своїх героїв гріхом самогубства й тому змоделювали їхню смерть від ворога.

Далі ця версія відкидається як неправдива. І на правду, справжні криївки будували так, що кинути в них гранату було неможливо. Логічно обґрунтованою для оповідача є найбільш поширена версія – про бойове самогубство повстанців, але не від куль, а від гранати. Очевидно, оповідач виходить із цілком логічного міркування, що саме граната в цій ситуації є, так би мовити, найбільш оптимальним вирішенням – при намірі себе вбити люди гинуть одночасно й миттєво, без відчуття болю. Згадка, що у криївці почули вибух, у процесі творення тексту, його змістовно-сислового наповнення, може мати дві різні взаємозаперечували природи. З одного боку, це відображення об’єктивної реальності – факту, який дав підставу вважати, що загибель настала саме від гранати. Але це також може бути художнім моделюванням аргументації на переконання самого себе й слухачів у достовірності суб’єктивного міркування про загибель від гранати. Тим паче, що це була єдина версія і вона також має право на існування.

⁴² Записав Є. Луцьо 14.05.2006 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Клюса Василя, 1932 р. н. *Архів автора*.

Остання версія – повстанців повбивали вороги в нерівному бою. Про неї говорять дві оповідачки. Ось слова наймолодшої сестри Ф. Перуна:

«Ранило там Федя яком там гранатом. Тоди го завезли до криївки тай два хлопці лишили коло него. І як йго тоди ранили, він дуже наказував, шо не гадайте тому Касятови нашому, не гадайте ніц. Як ішов бій коло тої їх криївки, я чула, але я не думала, шо Федьо там. Іно так він весь час стояла за стодолом, а там так гримали і гримали цілий день аж до вечора. Але потім прийшов той Галушка, шо його сина також забили і тоди каже: “Кась, ти знаш?”. – “Шо? – кажу, – не”. – “Вже нема наших; ні вашого, ні мого. Їх там побили і завезли до Нагачева”»⁴³. Подібно стверджує й інша оповідачка: «І ми врано дивимся, а москалі з псом так во без луг. І кров, то сніг, капала, тай пес спровадив просто гет. Тай чуем, там стрілянина. Но тай всьо, тай їх там побили. Але довго тая стрілянина не тривала. Така одна жінка з Новин, шо близько тої криївки жила, вона розказувала. Їх там побили, тай вони лежали до вечора»⁴⁴.

Хочу зазначити, що в цьому випадку твердження носить не конкретне, а узагальнене значення. Для оповідачок неважливо, як саме підпільники загинули. Вони сприймають повстанців як вояків, яких на війні убивають. У народних уявленнях про давні війни немає поняття бойового самогубства, а є смерть як трагічна вояцька кончина, і життя як щастя вціліти – пропав або вернувся живий.

У наведених цитатах наявні фрагменти про способи виявлення енкаведистами криївки. Їх налічується аж п'ять: по слідах привів собака, побачили дим із криївки, крізь бінокль побачили на дереві спостерігача, на отвір випадково наступив облавник, видав голова сільради. Така доволі чисельна кількість варіантів засвідчує інтенсивне обговорення й осмислення цього питання в широкому епічному середовищі. А особливий інтерес до нього викликаний його актуальністю як для підпільників, так і населення, бо воно майже все було пов'язане з підпіллям ідейно-світоглядно й організаційно. І кожному йшлося як про колективну, так і особисту безпеку. З'ясувати правду означало набути позитивного досвіду протистояння з донощиками, зрадниками й сексотами, уникнути помилок у підпільній діяльності. Ознайомитися з тактикою облавників та успішно їй протистояти. На мою думку, правдоподібна версія про собаку, шо міг вказати місце зупинки й метушні повстанців, а досвідчені облавники припустили, шо десь близько є криївка. Пов'язана з першою друга версія, шо хтось із них при пошуках випадково наступив на отвір. Проте йдеться не про лаз, а про вентиляційний отвір, шо його зазвичай було важко замаскувати надійно. Інші версії у цьому конкретному випадку не витримують критики. На них позначилася необізнаність загалом з усіма реаліями підпільницької діяльності. Проте вони засвідчують поширеність у народно-оповідній традиції методу проб і помилок для пошуку правди, коли спочатку висувуються усі можливі версії, а далі в інтенсивному їх обмірковуванні виходять на реальну чи найбільш правдоподібну. Відомо, шо може побутувати кілька «правд», кожна з яких визнається у певній групі. Загалом ж намагання визначити причину викриття криївки демонструє притаманну мистецтву взагалі, зокрема в по-

⁴³ Записав Є. Луньо 8.08.2005 р. у с. Новини Яворівського р-ну Львівської обл. від Зінько Катерини, 1923 р. н. *Архів автора*.

⁴⁴ Записав Є. Луньо 15.05.2013 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Лелик Анни, 1930 р. н. *Архів автора*.

встанській народно-оповідній традиції, пізнавальну функцію з метою вироблення ефективних безпекових заходів, а в широкому сенсі – тактики та стратегії виживання.

Важливо простежити оціночне осмислення загибелі повстанців. Зазначу, що прямої вербальної героїзації бойового самогубства майже не простежується. Можливо, це тому, що самогубства трьох підпільників ніхто не бачив, не виникло і відповідних конкретних доказів. Звідси поява сумнівів, чи справді відбулася акція. По-друге, на початках повстанської підпільної епопеї, коли загинули ці трое, народне середовище не усвідомлювало бойове самогубство в усій повноті його героїчного чину, а розглядало його в аспекті героїчної загибелі взагалі. Проте героїзація й уславлення через художнє вираження виявляється в ідейно-смісловій наповненості тексту та контексту. Найперше бачимо, що селяни повністю на боці повстанців в ідейно-політичному, світоглядно-ціннісному й моральному планах, а звідси й дієвому. Пораненому Ф. Перуну була надана вся можлива допомога – жінки оперативно позамітали дорожку від слідів крові на снігу. Героїчно сприймається факт, що підпільники не здалися ворогові, а розпочали нерівний бій. Сестра Ф. Перуна вдається до гіперболізації, зазначаючи, що бій тривав «цілий день аж до вечора».

У позитивному ракурсі змальовано спілкування Ф. Перуна із двома молодшими побратимами, які залишилися з ним. Акцентовано увагу на його високій моральності й великодушності. Особистісні якості виявляються у тому, що свідомий неминучої кінчини від поранення, він намагається зберегти життя хлопцям – наказує (чи просить) залишити його самого, щоб рятувалися відступом. Хлопці намагаються використати найменший шанс на збереження життя друга-командира, прагнуть підтримати його в останні хвилини. Припущення одного з оповідачів, що вони залишились у криївці через більшу можливість у ній врятуватись, суперечить правді. Адже за понад півроку московської окупації підпільники вже мали досвід протистояння з облавниками. І саме тому Ф. Перун наказував хлопцям не залишатись у криївці. Так само його песимістичні слова: «Ми загинули, ми пропали», хоча й подані у прямій мові, вважаю дещо перекрученими. Очевидно, він говорив про безвихідь щодо себе, щоби звільнити хлопців від зобов'язання ним опікуватися. Навіть у скрутній ситуації він не втратив ідейної наснаги й сили духу, думав про порятунок інших.

Однозначно героїчно усвідомлено факт, що троє підпільників загинули, але не здалися ворогові. І звідси їх сприйняття як високоідейних, морально стійких, вольових і жертвних вояків – справжніх героїв, що загинули за українську націю та державу. У цьому плані важлива розповідь повстанця, який брав участь у цій акції, про те, як вони на другий день вшановували цих своїх загиблих побратимів:

«А як но прийшли, ми зібралися спочатку в Боднаревій хаті. Він був в Ліску найбільший господар. Стали-змо всі в ряд і віддали військову честь нашим товаришам, що загинули. Іван Вахулович мав промову. Сказав, що наші бойові друзі “Трім”, “Корінь” і “Меч” є правдиві українські герої, бо не здалися москалям живими. Їхня смерть буде помічена ворогами, а жертва їх не буде намарною. Потім була хвилина мовчанки. Боднар теж став з нами в стрій і як і ми, мовчав»⁴⁵.

Отож у підпільників уже тоді був вироблений урочистий ритуал вшанування загиблих. При цьому їхній вчинок однозначно визначається героїчним актом. Сенс героїзму

⁴⁵ Записав Є. Луцьо 7.07.1998 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл. від Вахуловича Михайла, 1920 р. н. *Архів автора*.

полягає в тому, що не здалися, а загинули в бою. Після відновлення української державності на місці загибелі повстанців насипано символічну могилу, біля неї на Покров як день УПА відбувається велелюдне урочисте вшанування їхньої славної пам'яті, яке стало імпульсом виникнення гарної пісні про цю подію. Її створила талановита місцева співачка – вчителька Любов Лелик. У процесі активного побутування в місцевому середовищі пісня фольклоризується, набуває фольклорних ознак (стає доповненою).

У підсумку зазначу, що на основі проведеного дослідження виявлено: повстанська народно-оповідна традиція серед інших тематичних груп історичного фольклору значну увагу приділяє відображенню й осмисленню випадків бойового самогубства. Внаслідок польових досліджень виявлено, що в народно-епічній пам'яті перебуває значна кількість розповідей на цю тему. Увага до явища викликана його онтологічною сутністю, бо йдеться про обставини і мотивації добровільного рішення людини перейти від буття до небуття.

У сюжетах народних оповідань-меморатів та переказів, у нових мотивах про героїчне самовбивство ставиться і вирішується надзвичайно складна морально-світоглядна дилема – між гріхом та героїзмом. Гріх самовбивства – це традиційна християнська догма, що життя людині дає Бог і тільки Він має право його забирати. Але це тоді, коли йдеться про побутові ситуації, а не коли виникають екстремальні бойові обставини, в яких, коли ми уникнемо самогубства, то реально погубимо ще більше душ – як свою, так і інших. Відтак одній християнській мотивації самогубства як гріха протиставляється інша – порятунку від смерті та страждань інших людей. І тут образ самогубця трансформується в образ добровільної жертви, коли додається мотивація суспільної бойової солідарності – кодекс вояцької честі, за яким самому пропасти, а товариша врятувати чи не зрадити.

REFERENCES

- Bandra, Kateryna (2019, July 2, 2019). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Britsyna, O. (2008). Zmina tekstolohichnykh modelei v ukraiinskii folklorystytsi XIX–XX st. (za materialamy publikatsii prozovoho folkloru i arkhivnykh kolektsii). In *Slovensky folklor i folklorystyka na rozmeĥu dva mylenyjuma* (pp. 211–228). Beograd [in Ukrainian].
- Chikalo, O. (2013). Ukrainaska natsionalno-vyzvolna borotba XX stolittia kriz pryizmu pisni-khroniky. *Materialy do ukraïnskoi etnolohii*, 12 (15), 124–131 [in Ukrainian].
- Demian, H. (2003). *Ukrainski povstanski pisni 1940–2000-kh rokiv (istoryko-folklorystychni doslidzhennia)*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Havryshchyn, Yurii (2011, November 12, 2011). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Hentosh, L. (2015). *Mytropolyt Sheptytskyi 1923–1939. Vyprobuvannia idealiv*. Lviv: VNTL-Klasyka [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya. (2001). Natsionalizm. In *Dovidnyk z istorii Ukrainy* (pp. 505–507). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Kandiak, Ivan (2005, May 5, 2005). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Klius, Vasyl (2006, May 14, 2006). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Kokhman, Mariia (2014, July 30, 2014). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Kravchuk, A. (Ed.). (1998). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy 1899–1944. Tserkva i suspilne pytannia* (Vol. 2, pt. 1). Lviv: Misioner [in Ukrainian].

- Kravtsova, H. (2019). Pisni-khroniky periodu natsionalno-vyzvolnykh zmahaniy XX st.: temy, motyvy, obrazy (na materialakh, zibranykh u Stryiskomu raioni). *Narodoznavchi zoshyty*, 5, 1191–1199 [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O. (2018). *Dramatychni buttia ludyny v ukrainskomu folklori: kontseptualni formy vyrakhennia (period Pershoi ta Druhoi svitovykh voien)*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrchiv, R. (2010). *Dvadsiate stolittia v ukrainskomu folklori*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Lelyk, Anna (2013, May 15, 2013). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Lembert, H. (2003). Hermenevtyka. In Ch. Vinkvist, V. Teilor (Eds.), *Entsyklopediia postmodernizmu* (pp. 89–90). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Lunio, Ye. (2005). Narodnyi litopys povstanskoï Yavorivshchyny. In Ye. Lunio (Comp.), *Yavorivshchyna u povstanskii borotbi. Rozpovidi uchasnykiv ta ochevydtsiv* (Vol. 1, pp. 3–18). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Lunio, Ye. (2015). Slovo vid uporiadnyka do tomu 2. In Ye. Lunio (Comp.), *Yavorivshchyna u povstanskii borotbi. Rozpovidi uchasnykiv ta ochevydtsiv* (Vol. 2, pp. 21–26). Lviv: Rastr-7 [in Ukrainian].
- Lunio, Ye. (2020). Narodnyi perekaz «Shukhevykh vbyvaie vorohiv i heroichno hyne»: ideino-smyslovyi aspekt. *Narodoznavchi zoshyty*, 3, 563–572 [in Ukrainian].
- Lypa, Yu. (2001). *Viruii: vybrani virshi*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv* (Vol. 1). (S. Lenkavskiy, Ed.). Munich; London; New York: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Nykil, Karol (1997, April 17, 1997). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Poliuha, Vasyl (1997, April 17, 1997). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Romanyk, Stepan (2014, August 9, 2014). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Semeriak, Ivan (2005, December 26, 2005). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Sychak, Kateryna (2009, August 31, 2009). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Vakhulovych, Mykhailo (1998, July 7, 1998). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Yadlos, Kateryna (2004, July 24, 2004). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Yadlos, Olha (2005, September 11, 2005). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Zinko, Kateryna (2005, August 8, 2005). Interview by Ye. Luno [in-person].
- Zviatkova henerala Chupryny. (2007). In *Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii* (Vol. 45). Toronto; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

Yevhen LUNIO*PhD**Researcher at the Department of Folklore**Institute of Ethnology**National Academy of Sciences of Ukraine**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-7008>**e-mail: lunyoe@gmail.com*

FIGHTING SUICIDE OF THE INSURGENTS AS A HEROIC ACT IN THE REFLECTION AND UNDERSTANDING OF THE NARRATIVE TRADITION

Today, when Ukraine is waging a long war with the Russian occupiers, there is an important problem of ideological, political, moral and value understanding of this struggle. The historical experience of previous times reflected in the folk-narrative tradition has a significant potential for its disclosure. Along with the author, his fellow folklorists also recorded and analyzed song and prose folklore about the heroic death of Ukrainian insurgents. However, only the author investigates a separate phenomenon of combat suicide as a heroic act. The author was the first in Ukrainian folklore among the cases of military heroic death, singled out and researched a separate species, which he calls a fighting suicide.

The purpose of the article is to trace, based on the analysis of the self-collected source base, how the folk-narrative tradition reflects and comprehends the fighting suicide of insurgents: members of the nationalist armed underground and the Ukrainian Insurgent Army (UIA) soldiers. At the same time to single out its various manifestations, to list the situations in which it was resorted to, to indicate the motivations for such a fatal act, to reveal the psycho-emotional state and a certain ritual accompaniment of this moment. It is also important to trace the folk-narrative assessment of fighting suicide in terms of traditional morality, Christian virtues, ideological and political values. To what extent do these assessments agree with each other, and to what extent do they contradict each other. The methodological basis is a method of hermeneutics, which is defined as an art of understanding of textual discourse, and also defines as a commentary and interpretation of artistic work by way of a rational-analytical and intuitive comprehension of its artistic meaning. The object of the study of this article is the recorded by the author folk tales and legends about various cases of insurgent fighting suicide. The subject of research is the reflection and comprehension of the folk-narrative tradition of fighting suicide.

Keywords: insurgent heroic epic, insurgent fighting suicide, folk tale, folk retelling, OUN, UPA.